

IRODALOM ÉS TÁRSADALOM A 16–17. SZÁZADBAN

Szerk. Varjas Béla. Bp. 1987. Akadémiai K. 4391. (Memoria Saeculorum Hungariae 5.)

„Emlékezzünk régiekről” – kívánczik könyvismertetésem alcíméül, mert sajnos több szempontból igaz. Sem a sorozatszerkesztő (V. Kovács Sándor), sem a kötet szerkesztő (Varjas Béla), s a szerzők egyike (Dán Róbert) nem élhette meg munkája megjelenését. De nem csupán már a köztünk nem levő munkatársainkra emlékezhetünk régiként e kötet kapcsán: a tanulmányok is régiek. A megjelenést megelőzően nyolc-tíz évvel íródtak; számos közülük másutt is megjelent, s van olyan szerző, aki közben (igaz a szakmán belül) témát változtatott. Mégis örülhetünk e könyv megjelenésének, hiszen a címben jelzett két évszázad (pontosabban egy, hiszen hozzávetőleg az 1550-től 1680-ig terjedő korszakról van szó) szellemi áramlatai és a hazai irodalom-, művelődéstörténet kapcsolatáról nem jelent meg mostanában tematikus tanulmánygyűjtemény. Különösen olyan nem, amely ilyen jól egészítené ki irodalomtörténeti kézikönyvünket, s amelyet a felsőoktatásban ilyen jól lehetne használni.

A kötet címének megválasztása zavarba ejtő. Már tíz évvel ezelőtt is szerencsésebb lett volna a „szellemi áramlatok” az „ideológia” helyett. A legritkább esetben esik ugyanis szó ideológiáról a dolgozatokban. Zavarunk csak fokozódik, amikor Pirnát Antal tanulmányában is éppen azt bizonyítja, hogy a történet központi alakja, Giorgio Blandrata mennyire nem volt ideológus, csaknem következetesen antitrinitárius ideológiáról beszél. Ez néhol már ellentmondásos, hiszen éppen ő mutat rá, hogy „A radikális mozgalmak politikai és társadalmi aspektusa úgyszólván hiányzik: a német parasztháború vagy a münsteri anabaptista felkelés említést sem érdemlő marginális események”. Ez után a mondat után nem várjuk az ilyen folytatást: „Az ideológiai fejlődés lényege... intellektuális radikalizálódás”, mint ahogyan ténylegesen a teológiai és filozófiai gondolkodásban bekövetkezett változásról van szó

(hogy ez fejlődés vagy sem, az megítélés kérdése). fejlődés vagy sem, az megítélés kérdése).

J. A. Caselli vallon nemes, aki a XVIII. század második felében járt Erdélyben, egy levelében írja barátjának: „Számos vallás található itt... szociniánus vagy az unitárius, amely egyház régenten a legnépesebb volt, ma a leggyengébb. Egyébiránt természetes, hogy a szocinianizmus kihál, mint a nép körében is élő vallási szekta, és elterjed, mint filozófia a tanult és bölcs emberek közt.” („On y trouve plusieurs sortes de religions... des sociniens ou unitaires, autrefois les plus nombreux aujourd'hui les plus faibles. Au reste il est naturel que le socinianisme s'eteigne comme secte parmi le peuple et qu'elle s'etende sous le nom de philosophie chez les hommes instruits et sages.”) És Pirnát Antal annak az eszméáramlatnak a korai történetét foglalja össze, amely, s a szerző ezt hangsúlyozza tanulmányában, már a kezdetekben olyan volt, mint ahogy J. A. Caselli két évszázad múltán jellemezte. Nincs semmi alapom kételkedni a dolgozatban leírt megállapításokban; megjegyzésként talán annyit: nem meggyőző Luthernek vagy Kálvinnak olyan jellemzése, mint akik előre végiggondolták volna a teológiai kérdések racionalista megközelítésének veszélyeit, s ezért helyezkedtek volna olyan álláspontra, amelyben a kételkedés negatív kategória volt. Azt hiszem, ez abból az ellentmondásból fakad, amit jól jelez a kelet-közép-európai antitrinitarizmus történetének folyamatában, kvázi fejlődésében való szemlélete, s ezzel szemben a protestáns vallásújítás nagyjai nézeteinek statikusabb értékelése.

Pirnát Antal tanulmánya hézagpótló, részben 1961-ben megjelent könyve magyar fordításának hiányát is pótolja.

Bitskey István dolgozata már megjelent az általa sajtó alá rendezett emlékirók-kötet (Magyar remekírók, Bp., 1982) utószavaként, a Tótfalusi

Kis Miklósról vonatkozó rész pedig az 1985-ös Tótfalusi-émlékülésszak előadásaként is. Közben (1983-ban) megjelent Veress Dániel nagy lélegzetű (bár nem jól sikerült) összefoglalója az emlékirat-műfajról, s az említett szövegek közül kettőnek is született közben kritikai kiadás (Zay Ferenc, Martonfalvai Imre), amelyek közül az egyikre pótlólag még volt alkalma hivatkozni a szerzőnek, de a kritikai kiadás előnyeit, például a stílusértelmezésben azonban nem élvezhette. Ugyanígy a „Történelmi esemény és írói élményvilág” című fejezethez kaphatott volna megfontolandó gondolatokat, az igaz, nem magyar nyelvű irodalomról, de éppen „a műfaji előzményekről” szóló fejezet időszakáról kiváló összefoglalást nyújtó, 1986-ban megjelent könyvből: Marianna D. Birnbaum: *Humanity in a Shattered Word. Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*. Slavica Publishers, Inc. 1986. (UCLA Slavic Studies 15.).

Egy, még el nem készült munka lesz majdan nagyon sokatmondó többek közt az emlékirat-műfaj hazai történetírói számára is: a Mindszenti Gábor-kritikai kiadás. Bitskey István dolgozatában a csúcsteljesítmény értékelést kapta, mint több, ezt megelőzően is, jóllehet a szakmai közvéleményben már régóta jelen van az a vélemény, hogy nem pusztán XVIII. századi eredetű szavak vannak benne, hanem feltehetően akkori hamisítvány.

Természetesen nem ezek a szerzőtől független hiányok azok, amelyek kérdőjeleket ébresztenek e sorok írójában is a Bitskey István tanulmányában olvasható műfaj-meghatározással kapcsolatban. A dolgozat írója azt mondja, hogy az emlékiratok szerzői a történetírástól önmagukat tudatosan elhatárolták, s hogy „a műfaji kritériumok” itt lazábbak, mint a történetírás (s más műfajok) esetében. E tudatos elhatárolást azonban nem magukból a szövegekből sejtethetjük, hanem a keletkezett szöveg sorsából vagy egyéb külső körülményekből. A kérdés most már az, hogy lehet-e meghatározni egy műfajt úgy, hogy csupa negatív dolgot mondunk róla: nem ide és nem oda tartozik, ez az, amit „emlékirat” gyűjtőnévvel foglalhatunk össze. Miután a korabeli retorikák sem szabályozták tudtunkkal az ilyen írások létrehozásának mikéntjét, említett eljárásunk jogosultnak tűnhet fel. Ekkor azonban keresni kellene, hogy az egyes szövegek milyen szerkesztési elvek alapján íródtak, van-e stílusbeli elkülönítő jegyük stb. Semmiképpen nem lehet megelőgedni egy nagyon is vitatható társadalomtörténeti leírással. Jó példa a tévedések lehetősé-

gére a már említett Tótfalusi Kis Miklós-elemzés, nevezetesen a Mentség jellemzése (vö. Jankovics Józsefnek ugyanazon a konferencián elhangzott előadásával). Összefoglalóan talán azt mondhatnánk, hogy az *irodalomtörténeti* megközelítés hiányzik az áttekintésből.

A Nádasdy-n keresztül Ferdinándot szolgáló, de II. Jánoshoz hű maradót, a nemzeti királyság megteremtésének lehetőségében reménykedőt, a maga számára helytállás és hűség erkölcsi normáját választó, a fő ellenséget a törökben látó, ám a némettel szemben is bizalmatlan, a históriás ének tudósító műfaját tudatosan művelő, ám saját érzéseit sem titkoló Tinódi Sebestyén saját írott életműve a fő forrás a fenti következtetések levonására. Varjas Béla Tinódi pártállásáról gondolkodva még nem ismerhette az 1984-ben megjelent, s vele lényegében azonos eredményekre jutó tanulmányt, amelyet Szakály Ferenc írt, s adott ki egy nagyobb Tinódi-válogatás bevezetőjeként. Történész és irodalmár jutott más-más gondolkodásmóddal azonos eredményre, mutatva, hogy a fenti értékelés utolsó megállapítása mennyire nem alaptalan: Tinódi a tanulmány címében megfogalmazott szempontból explicit módon nyilatkozik, nem titkolva érzelmeit, véleményét azokban a helyzetekben, amikor hezitáció több, mint jogos viselkedésforma. Számunkra, akik a korszak politikai gondolkodását próbáljuk megközelíteni, ő az egyik legjobb forrás, hogy a politikai döntések születésének korabeli geneziséét valamelyest rekonstruálhassuk.

Kulcsár Péter a történetíró Heltait bemutató tanulmánya több szempontból is figyelemre méltó. A már említett didaktikus szempont, hogy miként lehet e kötetet az oktatásban hasznosítani, többek közt az ő írása alapján fogalmazódott meg bennem. Az, hogy a szerző, véleménye elmondása előtt felmondja szövegolvasatát, jó alkalmat kínál hasonló eszközökkel dolgozó szakmabeliekkel (például Horváth Jánossal) való összevetésre. Kis historia litteraria is így ez (ugyanazon szövegek más-más koncepció jegyében való elolvasása és elmondása). A másik szempont fontosabb most számunkra: „Kiadás- és szövegtörténeti áttekintés”, ahogy az alcím mondja. Egy lehetséges példa arra, hogy a nyomda- és könyvtörténet terminológiájával, módszereivel más diszciplína történetét hogyan lehet írni. „A könyv civilizáció/tudománytörténete” műfaj tehát haszonnal honosítható.

Barlay Ödön Szabolcs Berzeviczy Márton pályakezdő éveinek történetét írta meg. Ezt, s nem többet, nem azt, amit a cím és a bevezető

mondatok sugallnak. A szerző széles körű forrásfelhasználással leírja Berzeviczy peregrinációjának történetét, de nem tudjuk meg ebből, hogy ennek egyes állomásain kitől tanult, milyen politikai-elméleti képzése volt; konkrétan kikkel találkozott, azok nézetei mennyire befolyásolhatták politikai gondolkodásának alakulását. Nem tudjuk meg, hogy végül is miért állt Báthory István oldalára, s hogy az ő esetében (és persze a XVI. század második felének erdélyi pályatársai esetében) mit jelent konkrétan az, hogy ők *humanista* politikusok. A tanulmány alapja lehet a későbbi kutatásoknak, hogy most már „elkísérjük” útján Berzeviczyt. Tegyük hozzá ugyanakkor, hogy a szerző 1986-ban megjelent könyvét ismerve részben választ adhatunk magunknak.

Dán Róbert legújabb könyvének preconcepcióját olvashatjuk e késvé megjelent tanulmánykötetben. Elvi alapvetését annak, amit részletesebb (a szombatosság története) feldolgozásban is olvashatunk immár. Az elvi alapvetés annak az állításnak a kidolgozását jelenti ez esetben, hogy a zsidózás a korban egyedül Erdélyben „komplex ideológiai rendszer”, s ennek oka „Erdély más-sága”. Ennek a másságnak többoldalú jellemzését találja meg az olvasó ebben a tanulmányban, s annak a (már másutt is kifejtett) véleménynek a megfogalmazását, hogy „ez az Európában páratlan eszmetörténeti jelenség” Erdélyben lett „a tömegek vezérelvévé, reményévé vált, kultúrahordozóvá, irodalomtermő talajjá”. Az állítás utolsó két elemével kapcsolatban nincs helye vitának, de az egész elképzelést túlméretezettnek látjuk pontosan abból a szempontból, hogy a szombatosság mennyire a tömegekben élő szellemi mozgalom, illetve, hogy a szombatos irodalmi termékek valóban oly nagy hatással voltak-e szélesebb körben a világgép formálásában.

„Literátor-politikusok”. Szerencsés és szép elnevezés. Bár Nagy László nem használja, de tanulmánya róluk szól. Imreffy János historiográfiai rehabilitációja után most Káthay Mihályról alkotott képünk korrekciójához járult hozzá a szerző. De nem csupán Káthay Mihályról van szó: függetlenül attól, hogy ő vagy Imreffy, vagy akár a szerzőségekből kizártak (Péchy Simon, Illésházy István, Bocatius János, Rimay János, Alvinczi Péter) írták a fegyvert fogott magyar rendek Európához intézett kiáltványát, művelődéstörténeti szempontból fontosabb ennek a művelt politikusrétegnek a megléte, irodalmi tevékenységük többrétűségének bemutatása. Fontos persze a politikai gondolkodás történetét tekintve is, főként az arról alkotott kép történetének

szempontjából. Oktatásunkban még kísért a felelőtlen, önző, saját érdekéért az országot eladó, többnyire műveletlen XVI. századi politikus képe. Az ezzel szemben felmutatott minden példa, főként, ha tárgyyszerűségéhez kétség sem fér, közelebb segít bennünket az ilyen előítéletek felszámolásához.

Uray Piroska 1978-as diákköri dolgozatának kibővítésével keletkezett (vö. *Eszmei és stilisztikai kérdések a régi magyar prózában*. Szerk. Bitskey István, Gomba Szabolcsné, Varga Pál. Debrecen, 1978) tanulmányának címe (Az irénizmus Magyarországon a 16–17. század fordulóján) akár a következő négy tanulmányból álló fejezet is lehetett volna. Heltai János, Imre Mihály és Vásárhelyi Judit egy-egy életművet, életműrészletet elemző írásai is alapjában e szellemi áramlat recepciótörténetét teszi világosabbá.

Kathona Géza 1940-ben megjelent, Samarjai János teológiáját, s ezen keresztül a hazai irénikus gondolkodást elemző tanulmánya után hosszú ideig nem született meg a folytatás, a Samarjai-kortársak életművének vizsgálata. Uray Piroska most megjelent összefoglalása tulajdonképpen alig használhatott fel valamit Heltai János, Húbert Ildikó, Imre Mihály és Vásárhelyi Judit munkáiból, így az irénizmusról magáról nem nagyon tudott többet mondani, mint amit már Kathona Gézától tudtunk. Nem meggyőző ezt a teológiai irányzatot alapjában politikai indításúként jellemezni, mint ahogy ez Magyarországon sem volt az. Fontosabb lett volna (s ezt Imre Mihály és Vásárhelyi Judit is elmulasztotta) nagyobb hangsúlyt helyezni arra az egyébként említett tényre, hogy az újsztoicizmussal való csaknem egyidejű jelentkezés a hazai szellemi életben mennyire erősítette és gyorsította mindkettő recepcióját. Ennek kidomborítása hiányzik a Szenci Molnár-dolgozatokból is, ahol pedig ez még nyilvánvalóbb. Ugyanígy újra lehet vitatkozni azon, hogy a szász filippizmus nálunk valóban csak „háttértényezőként” segítette az irénikus gondolatok meggyökerezését. Uray Piroska tanulmánya kapcsán támadhat az a benyomása az embernek, hogy a korban minden politikai közeledés mögött irénikus recepciót kell keresni; nem válik el, hogy fest ez nálunk, milyen eszmetörténeti közegből milyenbe érkeznek ezek a gondolatok, s végül (de csak végül) mi ennek a szellemi mozgalomnak a társadalomtörténete. Szempontokat jobban ez utóbbihoz kapunk.

Heltai János szűkebb témát választott, s így egy szempontból teljes képet ad Pécseli Király Imre munkáiról. A kiindulópont David Pareus

teológiája, s az irénikus teológia érvényesülése, megnyilvánulása az elemzett műben. Pécseli Király életrajza, vitái aztán jó alkalmat kínálnak arra, hogy az általa képviselt szellemi irány kezdeti befogadásáról is képet kapjunk. A Catechismus-elemzés pedig a műfaj hazai története egy fejezetének tömör vázlatát is adja.

Imre Mihálynak igaza van, hogy az *Idea christianorum* (1616) Szenci Molnár életművének értékelésekor az egyik legfontosabb munka. Ugyanígy értékelhető, ha a XVII. század eleji magyar szellemi életet akarjuk jellemezni. Imre Mihály arra mutat rá ugyanis (ha nem is mondja ki ezt), hogy az újsztoicizmus, mint a későhumanista értelmiség filozófiája, az irénizmus, mint a korszak jól képzett vezető, literátor, protestáns papságának egyik fontos teológiai irányzata és a politikai gondolkodás központi gondolata (a török kiűzésének lehetősége) e műben együttesen van jelen. Amit hiányolhatunk, az az, hogy az elemzésben nincs így együtt ez a három tényező. Nem vehető-e fel például, hogy Lipsius szerepeltetése nem a kompromittáló szándék által vezetett szerkesztő választása, hanem a humanista concordia Frenzzel kezdett vonalának erősítése, továbbvívése a kötetben? Az, hogy „az ellenreformáció nyomozó terrorja elleni vádbeszéd lenne”, nem hiszem, hogy Szenci Molnárból felvetődött, mint ahogy a dolgozat önellentmondásának látom, hogy „polgári humanista frontot” említ, ami sejthetőleg „a konvertita humanista” ellen van. Azt hiszem, a humanizmus egyik fő jellemzője éppen e politikai/valláspolitikai kategóriák és tartalmak fölé emelkedni tudás, s ha a Szenci Molnár által kiadott mű két külön körön is (ahogy Imre Mihály nagyon szemléletesen bemutatta) a concordia jegyében épül fel, akkor az értelmezés és a szerkesztői szándék közti disharmoniát látom.

Vásárhelyi Judit a bekecsi templomszentelés alkalmából szerkesztett Szenci Molnár-kötetet elemezte, s hangsúlyosan is a prédikációfordításokat (Scultetus, Molinaeus). Ezzel szervesen kapcsolódik Imre Mihály tanulmányához. Sajnos csak addig jut el a kötet jellemzésében, hogy az egyes prédikációkat és fordításokat bemutatja, s a fordítással kapcsolatban tesz megállapításokat. Ez utóbbiak további elemzését hiányolom, hiszen valóban fontos dolgot jelez itt a szerző: mit hagyott el Szenci Molnár, mit fordít másként. A miértekre lettünk volna kíváncsiak, annak elemző bemutatására, hogy az *Idea christianorum*, a *Postilla Scultetica*, a *Jubileus esztendei prédikáció* és ez a mű egységes életmű részei.

Sajnos a szerző később (1985-ben) megjelent könyve e dolgozatot változatlanul közli újra, igaz, ott több más, épp a felvetett szempontból is értékelhető tanulmány között.

Somlyói Tóth Tibor Pataki Füsüs Jánosról nem kis elfogódottsággal írt, de azt hiszem, inkább arról van szó, hogy a szerző összes olvasmányélményét e dolgozat keretében szerette volna elmondani. Nem látom bizonyítottnak, s nem is igaz, hogy a XVI–XVII. század fordulójának egyik jellemzője lenne, hogy az antik kultúra hatása ekkor válik szervez részévé („most pulzál”) a hazai művelődésnek. Az volt már egy évszázaddal előbb is. Éppen ez a talán utolsó időszak, amikor európai szellemi áramlatok recepciójában nem volt kétsétség. Így persze azt sem tartom igaznak, hogy Pataki Füsüs János lenne az első, akinél nem különül el a humanista eruditio és antik kultúra. Sokan voltak előtte ilyenek, s kortársak is. Háportoni Forró Pál egyébként e szempontból értékelhetőbb lett volna, de az ő esetében az a kérdés, hogy mennyiben dolgozott a magyar udvari kultúrát létrehozni szándékozó Bethlen céljainak szolgálatában (mert, azt hiszem, nem ez volt a fő szempont; mellesleg a Curtiusfordításnak nincs mutatója). Pataki Füsüs János célja inkább volt a fejedelem közvetlen szolgálatára.

Amit végképp nem értek: miért kell Pataki Füsüs János munkája kapcsán felemlgetni mindenkit, aki előtte csak érintőlegesen is gondolkodott fejedelemről, államról, hatalomról. Hiányzik annak kimondása, hogy milyen eszmekörben dolgozott Pataki Füsüs, mert azt nehezen lehet hinni, hogy Szent Tamástól Bodinig, Lipsiusig mindenkit recepltál. A felbukkanó topikus egyezések a fejedelem erkölcséről stb. nem a valamennyi azt említő munka ismeretét jelzik, hanem a gondolat toposz voltát. A tabló mindezekről függetlenül impozáns, de nem derül ki, hogy az arcképek hogy kerülnek éppen így egy helyre.

Szőnyi György Endre diákköri dolgozatát már az 1977-ben megjelent *Eszmei és poétikai kérdések a régi magyar prózairodalomban* (Szerk. Hargittay Emil. Bp., 1977.) című kötetből is ismerhetjük. Fő eredményének azt tartja, hogy az ideológia és stíluseszmény közti összefüggést sikerült kimutatnia Prágai András munkáiban (a tanulmányban Prágai *eszmeiségéről* értekezik a szerző, ami az összegzésben lesz *ideológia*). Ami Prágai prózaírói stílusát illeti, egyetérték az elemzéssel; egy manierista stílusjegysor meglétét ellenőrizi Szőnyi a vizsgált életműben. Az eszmeiségről írtakban azonban már kételkedem; elsősorban is

Prágai ezoterikus voltában, illetve abban, hogy közhelyként élt, minden író embernél megtalálható jegyek (például az erények szimbolikus kövekkel való megnevezése stb.) értelmezhetőek így. Ami a XX. században okkult dolognak tűnik, az a korban egészen természetes is lehetett, s ezért is tartom túlzásnak akár Prágai, akár Szenci Molnár vagy mások esetében a rózsakeresztes reneszánsz recepcióját felemlíteni.

Hargittay Emil és Varga Ágnes, vázlatban ugyancsak 1978-ban már megjelent (vö. az Uray Piroska dolgozatánál hivatkozott kötettel) dolgozatához, azután, hogy Hargittay e témából védte meg egyetemi doktori értekezését, s azután, hogy a közelmúltban több Pázmány-emlékülésszak volt, s több előadás hangzott el politikai gondolkozásával kapcsolatban is, maguk a szerzők is sok mindent tennének hozzá. Elsősorban az itt csak megemlített francia politikai elméleti munkáknak és gyakorlati terveknek Pázmány felfogására és politikai gyakorlatára tett hatását kell újra-gondolni.

Erre az eredményre jutunk akkor is, ha Klaniczay Tibor Zrínyi nemzetközi látóköréről írt tanulmánya felől közelítünk. Zrínyi 1638-ban már Itáliát megjárt felnőtt politikus, akinek a nádor és meghalt nevelője elképzelései közül kell választania. Mint ebből a dolgozattól is kiténik, az utóbbit választotta.

Több tanulmányban is történik utalás arra, hogy egy-egy szerző, mű (Bodin, Cocceius stb.) szerepel valakinek a könyvtárjegyzékén. De ez a legtöbbször csak említést érdemlő szempont. Klaniczay Tibor módszertanilag is tanulságos dolgozatában komolyan vette a könyvtár elemzését, abból indult ki; kézbe véve az abban meg-

volt politikai elméleti munkákat, tudta csak viszonylagos egzaktsággal körülírni, hogy Zrínyi Miklós cselekedetei milyen elvi alapozottságúak voltak. Külön tanulsága a dolgozatnak az, hogy „a francia kapcsolat” utóbbi időben felfutó kutatásának időben visszafelé is kell tájékozódnia eddig főként az 1655-ös országgyűlés utáni időszakot vizsgálták), hiszen a IV. Henrik idején keletkezett elképzelések fél évszázad múltán is hatottak a hazai politikai gyakorlatban.

A többi dolgozattól több szempontból is különbözik a kötet utolsó, Kathona Géza által írt tanulmánya. Részben Tofeus Mihály személye miatt, de elsősorban azért, mert teológiai képzettségű ember írt teológiai áramlatokról. Így válik hitelessé Tofeus és az erdélyi papság olyan jellemzése, hogy gondolkodásukban merőben ellentétes tendenciák is békésen megfértek egymás mellett (Tofeusnál például a coccejánus foedus-tan és a predestináció). Egyetlen megjegyzésem Tofeus társadalomkritikájának bemutatását illeti: e kétségtelenül megvolt bibliai alapú erkölcsi kritika (hiszen nem a feudális társadalmat kritizálja) értelmezésében (ami a szóhasználatot illeti) nagyon érződik az 1950-es évek élménye. Azt hiszem, sem Tofeus, sem Martonfalvai Tóth György számára nem volt jobbágykérdés, a nép kiszípolozásának elítélése stb. minden korai reformátorunknál is természetes volt, s hogy Tofeus az ilyen visszaélések kimondásában esetleg bátrabb volt kortársainál, azt nehéz lemérni, hiszen csupán az első vonalbeli prédikátoroktól maradtak ránk írott emlékek arról, hogy mit mondtak a szószékről.

Monok István

TAXNER-TÓTH ERNŐ: A FIATAL VÖRÖSMARTY BARÁTAINAK LEVELEZÉSÉBŐL

Bp., 1987. Az MTA Könyvtára. 183 + 3 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. 17 (92). Új sorozat)

Az Akadémiai Könyvtár 1956-ban indult sorozata, e számszerűen is tiszteletet parancsoló gyűjtemény igen nagy szolgálatot tett a magyar kultúrhistoriának: kitűnő bibliográfiai összeállítások, szaktanulmányok, monográfiák és nem utolsósorban alapos dokumentumkiadások jelenthettek meg a sorozat keretében.

Taxner-Tóth Ernő kötete irodalomtörténeti csemegét ígér, hiszen ritkán bejárt vidékre kalauzolja olvasóját: abba a művelődési „háterszágba”, amelyből a nagy alkotók nagy művei általában születni szeretnek.

A zsenik mindig s mindenhol megkapják a járó tiszteletet és a megfelelő oldalszámot, de az inspiráló, tanító baráti, kortársi környezettről néha alig tudunk. Pedig egy-egy elfelejtett írás napvilágra kerülése folyton ennek fontosságára figyelmeztet, gondoljunk csak például a nevezetes Bártfay-naplóra. Legutóbb Fábri Anna könyve állított emléket „az irodalom magánéletének”, nem kevésszer említve ma már alig ismert poétákat és fűzfapoétákat, szellemi és valóságos szalonokat. Horváth János egyetemi előadásokban (majd könyvekben) göngyölytette föl Berzsenyi

és Kisfaludy irodalmi és baráti kötődéseit: elősegítve többek között helyes értékrendünk kialakulását. Hogy világos legyen, a nagyok honnan és kivel, illetve kiket maguk mögött hagyva érkeztek az irodalomba.

Az ifjú Vörösmarty baráti köre – ennek bemutatása a forráspublikáció célja – több szempontból is igen érdekes.

Általánosságban a fentebb említettek miatt, hiszen a Horváth Károly-féle nagymonográfiában tárgyalt költői korszak egy újabb lenyomatát adják a dokumentumok. A levelezés sajátos műfaj, személyesebb a közönségnek szánt megnyilatkozásnál, de mégis tárgyilagosabb, mondjuk, egy naplónál, hisz mindjárt ellenőrzött is a címzett által. Tudjuk, Vörösmarty nem becsülte túl sokra a levelet, politikai és más érdekek, félelmek nem is kegyelmeztek túlzottan ilyenféle hagyatékának. A kritikai kiadás alig 200 levelet tudott *tőle* összegyűjteni, s a *hozzá* írottak száma is ugyanennyi lehet. Ezért is fontos lehet e levelezéskötet: hiszen a benne foglaltak talán elkallódott Vörösmarty-leveleket folytatnak, idéznek, vagy éppen azokkal vitatkoznak.

Másrészről önmagában is megáll ez a 125 levél, hiszen igaza van a bevezetőben idézett Tóth Lőrincnek, aki a kötet főszereplőjéről, Stettner Györgyről mondta akadémiai emlékbeszédében: „... ha nem is alkotott korszakot képező műveket, ha nem is volt vezér és pályatörő, mint Kazinczy és Kisfaludy: de hű munkás, segéd és bajtárs, bátor lovagja az új szellemnek”. Igaz ez persze a másik levélíróra, Fábíán Gáborra is.

Mert ez a két ifjú irodalmár a levelezéskötet főalakja, még akkor is, ha majd minden levélben felbukkan Vörösmarty vagy valamelyik korai műve. Nem sok tényszerűt tudunk eddig erről a körről, amelyben Stettner és Fábíán, de a fiatal Toldy és Deák is költővé, író-politikussá nevelődtek. Taxner-Tóth Ernő bevezető tanulmánya kiaknázza a levelekben rejlő lehetőségeket, és számos érdekes mozzanatra hívja föl a figyelmet, mintegy kommentálva a közölt anyagot. Jó érzékkel mutat rá a források adta *történeti-szociológiai vonatkozásokra*, a századelő induló literátorértelemiségének útkeresésére, az értelmiségé válás anyagi és szellemi nehézségeire. Hiszen példaértékűek a levelekben kibontakozó sorsok, hogy miként indulnak el egy olvasmánycentrikus világból életutak az irodalom, a politika felé, hogy az izgalmas új eszmék mi módon törekseinek szerkesztői, politikusi gyakorlattá válni, s e különböző utak hogyan lesznek mégis társak

a reformkor világában. A másik mozzanat talán még emezeknél is érdekesebb, az *ízléstörténeti* változások finom dokumentációja. Mint a bevezető is jelzi, a fordulat Fábíán, de főleg Stettner leveleiben érhető tetten. A Kazinczyval még a húszas években is aktív levelezést folytató Stettner „romantic” írásmódra biztatja Vörösmartyt 1820-as levelében, majd „az avatlan szem elől örök homályban rejtőző” költői megfogalmazásával maga is kísérletezik. A könyvjegyzéke és iskolája (a pápai kollégium) szerint a kanti eszmékkel hamar felvértezett ifjú ennél is messzebb jut: a divatos zsenivitában Berzsenyi, illetve Schiller mellett teszi le voksát, többek között Kazinczy ellenében, derül ki egyik, a bevezetőben idézett leveléből. Ugyanígy igen jellemző, milyen korán ismeri és érti Kölcey Körner-tanulmányát, Schlegel drámaelméleti munkásságát. Az ízlésváltás üteméről és nem kevésbé Stettner kitűnő tájékozottságáról vall az is, ahogyan a magába forduló német romantika helyett a főként Byronnal fémjelzett valóságosabban lázadó, dinamikusabb angol irány felé fordul.

Estztikai ízlésének Vörösmartyra tett hatásától némiképp felvilágosítanak hozzá írt levelei, de sokkal többet tudnánk – mint Taxner-Tóth Ernő is felveti –, ha pontosabb információink volnának arról a háttérmunkáról, amit a szerkesztő Vörösmarty mellett végzett. Mindenesetre párfjárt ritkító olvasottsága, tájékozódásának frissesége katalizátorként, szellemi útjelzőként szolgálhatott a többiek számára, ha nagy, önálló művek megírására nem is vállalkozott.

Ha elismeréssel lehet szólni Taxner-Tóth Ernő bevezető tanulmányáról, ugyanez sajnos nem mondható el ilyen egyértelműen a szerkesztői, sajtó alá rendezői munkáról. Aki a jövőben e kötet miatt akarja megtakarítani az akadémiai, illetve a nemzeti könyvtári kéziratári munkát, annak kételyei támadhatnak. Mert bár az előző és a jegyzetek indokolják, mégiscsak *válogatás* ez a kiadvány. A regesztákban olvasottak után is sokakban ott bujkál: esetleg csak itt és most fontos adalékon, néven stb. siklott át a szerkesztő szeme. Summa summárum: levéltári-kéziratári anyagból válogatást kiadni csak fél győzelem. Talán jobb lett volna egy korpuszban belül, de *teljességre* törekedni.

Sajnos a szöveggözlés sem pontos, félreolvasások, következetlenségek tarkítják a szöveget. Vegyük példának a második, egyébként az OSZK kéziratárában található Stettner-levelet. Hol használja, hol nem az *a'* írásformát a szöveggözlő.

Kimaradnak szavak, írásjelek: „egy szóval ki mondom”, utána elmaradt a kettőspont (30./*utolsó sor*); „vagy Phaetonnak díjjára” helyesen: „vagy akár Phaetonnak díjjára” (31./3. *sor*); „az átkozott [...] egy pár erdei Szörnyet küld előmbé...” helyesen: „az átkozott *Laverna* egy pár erdei Szörnyet küld előmbé...” (31./4. *sor*) (ha így olvasom, a jegyzet is hiányzik, tudniillik *Laverna* a titkosság, tolvajlás istennője, ha *Lavezanak*, akkor ismeretlen személy); „minden [...] dohányomat kirabolták...”, itt Stettner hagy ki helyet (31./7. *sor*); „elhagyni látszanak” helyesen: „elhagyni látszanak” (31./13. *sor*); „alacsony haszonlesés” helyesen „alacsony haszonszerzés” (31./15. *sor*); a versikében: ugyanitt: „salfatsaldí” helyesen „salfatsabdi” (31.) stb. Egy másik kiválasztott kéziratári levél – a 39. a kötetben – 15 sorában 9 hasonló olvasati hiba van. Néhol különösen zavaró, nem tudni, mikor csonkított a szerkesztő, mikor nem tudott kiolvasni valamit, hisz egyformán jelöli, sőt – mint látjuk – néhol az eredeti „kihagyásai” is [....]-jelet kapnak.

A jegyzetelés következetlenségeire néhány példa, ugyancsak a 2. levélből: az „*Erato sugalta sorok*”-ról (31./12. *sor*) közli, hogy nem ismeretes a hely, ahonnan való. Ezzel szemben az ugyanitt szereplő *Ovidius*-, illetve *Fáy-idézet*ről hallgat a jegyzet (31.). Különben is ellentmondásos, ha feltételezzük az olvasóról, hogy a latin, német stb. idézeteket érti (tudniillik ezek fordítá-

sa nem kerül jegyzetbe), akkor miért jegyzeteljük ugyanezen olvasónak, hogy az *Aeneid* *Vergilius* írta, *Zrínyi* pedig a *Szigeti* veszedelmet stb. Annyit mindenesetre érdemes megemlíteni, hogy a jegyzeteléshez igen jó arányérzékre volt (lett volna?) szükség, hiszen némelyik levél zsúfolásig telített antik és más irodalmi, történelmi utalásokkal, műcímeikkel, idézetekkel, szállóigékkel. Nem mindig világos, hogy valamit azért nem jegyzetel a sajtó alá rendező, mert közhelynek tartja, vagy azért, mert nem tudta kideríteni az illető hivatkozást...

Annotált névmutatóval – legalább a gyakrabban szereplő személyek esetében – sok fölösleges utalás, illetve ismétlés elkerülhető lett volna. Itt is akad kifogásolható: *Pázmándi Horváth Endre*, illetve *Péteri Takács József* nevét furcsa volt említenie látni: *Horváth Endre*, *pázmándi*, illetve *Takács József*, *péteri*.

Az említett hibák nagyobb gondossággal elkerülhetők lettek volna, de alapvetően nem befolyásolják a kötet használhatóságát. Mert lesz használója, s nem csupán a *Vörösmarty*-kutatók között, hanem mindazok között is, akik a reformkor irodalmi-művelődési életének „szürke eminenciásaira” s egy kitűnő – itt modellértékűen bemutatott – szellemi közösség mindennapjaira kíváncsiak.

Kokas Károly

IZSÁK JÓZSEF: ILLYÉS GYULA KÖLTŐI VILÁGKÉPE

1920–1950., 1950–1983. Bp., 1982., 1986. Szépirodalmi Könyvkiadó. 509, 555 l.

Illyésről az első önálló monográfiát elég későn, 1965-ben, s nem is itthon, hanem Washingtonban jelentette meg Gara László. A megírására leghivatottabb, *Béla*di Miklós, sok előzetes tanulmányban adta tanújelét az életmű benső ismeretének, megértésének és értelmezésének, de halála meggátolta az összegezést. *Tüskés Tibornak* az *Arcok és vallomások* sorozatban 1983-ban megjelent könyvét megelőzte a szintén a határon túlról, Erdélyből érkezett mű: *Izsák József*é. Az első kötetet még a költő is kezébe vehette.

Először az tűnik föl e monográfiában, hogy nem érződik benne szerzőjének a magyar fővárostól való földrajzi és politikai távolsága. *Izsák József* nemcsak *Illyés* műveinek, hanem a szakirodalomnak is teljes birtokában tekinti át a pályát és a művet, és pontosan ugyanazokat a kérdéseket

érezkeli bennük, mint hazai kollégái. Ha van is benne leegyszerűsítő, nem elég mélyreható elemzés, különösen az első kötetben, az az itthoni léggört a megírás időpontjában éppúgy jellemezte, mint a szerző hazáját. (Így például a népi írókról szóló 1958-i állásfoglalással való azonosulása, noha nem hagyja szó nélkül, hogy ebben „kor diktálta szükségszerűség érvényesült”. Hasonló ehhez a kétely nélküli kijelentés, mintha a moszkvai emigránsok a hazai küzdőknek „elmeileg helyes irányvonalat adhattak” volna, tévedéseik csupán a földrajzi távolságból fakadtak. Elavult séma az is, hogy a bolsevizmustól való félelem csak a fasiszmus térhódításával növekvő antikommunista propaganda- és rágalmahadjárat következménye lett volna; *József Attilá*val kapcsolatban már *Révai József* is elismerte

a sztálinizmus elriasztó, kiábrándító szerepét. Ez Illyésre éppúgy érvényes, s ennek ő az *Oroszországban*, ha nagyon szőrmentén is, de jelét adta. Iskolai közhely: Illyés sem „találta a kiutat”; dogmás túlzás, hogy a népi írók önmagukban sem bíztak. Kétszer is idézi Izsák Déry Tibornak kétségtelenül szellemes, de nem minden kajánság nélküli megállapítását, amely szerint Illyést még „a kanyarjai is menetirányban tartották”.)

Önálló ítéletre vall viszont a korszakolás. Nem, mint várnánk, 1945 a pályát kettéosztó határvonal, hanem 1950. Meggyőző az elosztás is: 1920-tól, az avantgárd kezdetektől 1933-ig az *Utkereső forradalmiság*, 1937-ig *A népi-nemzeti megújulás szolgálatában*, 1950-ig *A nemzeti költő próbatételei* a szakaszokat jelző alcímek. Épp ez utóbbi kitűnően igazolja a két fő korszak határának megválasztását. A pálya második felét sem 1956-tal határolja el, mint vélnénk, hanem 1962-vel. Erről sommásan így ír: „Ha volt a század második felében költő, aki életpártian és józan ítélőképességgel, felelősséggel nézett szembe az emberiség jelenével és jövőjével, az elsősorban egy magyar költő volt, Illyés Gyula.” 1950-ig *A forradalmi eszmények tisztaságáért*, utána *Az emberi összetartozás szolgálatában* alkotott. Természetesen e kettő egyik pályaszakaszában sem zárta ki a másikat, csupán az arányok megváltozásáról, a szolgálat körének kitágulásáról van szó. Az utolsó szakasz 1969-től az élet és mű lezárulásáig tart, így alkalmas az összegezésre (*A szuverén szellemiség vilásképe*).

Életrajzot nem, vagy alig ad a szerző, bár ebben némi, alig észrevehető következetlenség, aránytalanság fölróható neki. (Hol dátumszerű pontossággal ad hírt eseményről, hol átsiklik jelentős életrajzi mozzanatok fölött. Például a debreceni Ady Társaságban való szereplését napra megtudjuk, de a *Lélek és kenyér* szülőhelyéről, a Békés megyei Dobozról csak más összefüggésben, a második kötetben tesz említést.)

Jól választotta viszont meg a részletesebb tárgyalásra kiszemelt verseket, s ezeket az elemzéseket könnyen fölülhetővé teszi a hasznos címmutató. (Névmutatató azonban sajnálattal nélkülözünk.) Értelmezéseiben mindenütt gondosan számba veszi a korábbi észrevételeket, vitázik velük, és saját különféle véleményét is kifejti. Az életmű benső törvényszerűségeinek beleérző fölismerésére vall, hogy az alkotások egymásból következő folyamatát hitelesen tárja elénk. A *Puszták népét* (1936), mondja például, előbb írta meg Illyés versben, mint prózában. Három

elbeszélő költeménye (*Három öreg*, 1931; *Iffúság*, 1932; *Hősökről beszélek*, 1933) voltaképpen lírai szociográfia. Folytatásul pedig egyrészt az *Ebéd a kastélyban* (1962) rínálközök: Illyés ebben nem a cselédek, hanem a hatalmát veszített grófi család felől számolt le a feudális társadalommal. A *Puszták népének* más ágon a *Petőfi* (1938), ismét máson a *Kora tavasz* (1941) is egyenes folytatása. De ugyanígy mutatja ki Izsák a genetikai összefüggést egyfelől a *Kora tavasz*, a *Beatrice apródjai* (1979), A *Szentlélek karavánja* (1987) és a *Hunok Párizsban* (1946) között. A láncolat vége (a *Hunok Párizsban*) egyszersmind a pandantja az elsőnek (a *Puszták népének*), hiszen ez sem csak regény, hanem szociográfia is. Észreveszi, hogy *A tű foka* (1944) című „drámai példázat” a *Csizma az asztalon* (1941) című röpirat bizonyos fajta kritikája. Illyés több drámájának tipológiai összetartozása eléggé magától értetődő (*Két férfi*, *Ozorai példa*, *Fáklyaláng*; *Kegyenc*, *Különc*; *Dózsa*, *Testvérek*; *Bolhabál*, *Bál a pusztán* s így tovább). De Izsák folytatja a láncolatot: kimutatja a *Testvérek*, valamint a *Dupla vagy semmi* és a *Dániel az övéi között* összefüggését is: ez a három dráma az ötvenes évek drámaciklusának gondolatibb, egyetemesebb folytatása: bennük „a korábbi forradalmi pátoszt egy bölcsőbb, rezignáltabb, testamentumi magatartás váltotta fel;”.

Még rejtettebb az összefüggés, amikor az áldozatvállalásnak, Illyés e jellegzetes gondolatának más-más műnemű alkotásokban való testet öltését mutatja meg. A Teleki Pál öngyilkosságától ihletett *Áldozat* című versének eszmeköre tér vissza a *Széchenyiben*, A *betegség értelméről* vívódásaiban, A *tű foka* dialógusaiban és *A reformáció genfi emlékműve előtt* töprengéseiben.

Az életmű belső szerkezetének számos hasonló összefüggésére világít rá Izsák József elemzése. Ilyen a hatalom és erkölcs, valamint a kiegyezés kérdéskörével foglalkozó írások hálójának tudatosítása. Nem az 1867. évi kiegyezésről van szó (ez csak egy a sok közül), hanem az egyén életében és a közösség, nemzet történetében rendre ismétlődő választásról: „Ki szolgálja oadaadóbban az ügyet, az, aki szembehelyezkedik, az, aki alkalmazkodik és beilleszkedik, vagy az, aki kívülállását őrzi kényes igényességgel, de kizárja magát a gyakorlati segítségnyújtás, mindenféle közvetlenül társadalmi hasznú cselekvésből?” Illyést az emiatt való vergődés is végigkísérte egész pályáján. A pálya végén pedig a halál és az Isten gondja. Nemcsak a *Kharon ladikján*

önironikus tépelődései, nem is csak az azonos című vers töprengései, hanem a költői és prózai életmű számos más utalása mutatja Illyés vívódását a végső kérdésekkel. S hogy „az Istenhez hanyatló árnyék” törvénye rajta is beteljesedett, ezt az utolsó versek éppúgy bizonyítják, mint a haldokló kívánsága, hogy egyházi szertartással búcsúztassák. „Túlzás lenne – írja Izsák – valamiféle „megtérséről” beszélni, akárcsak ateizmusát bizonygatni.” Nem tudjuk, a végső percekben mi játszódott le a költő lelkében.

Izsák alapján jól jellemzi Illyés líráját általánosságban is, egy-egy korszakában is. Megleli a kor jellemző képét, kulcsszavát (*tenger, szív, fáj, jövő* stb.), a formák fejlődésében a mondanó legcélratoróbb kifejeződését. Illyés, mutat rá joggal, rendkívül tudatos művész volt. Megfigyeli ezt olyan apróságon is, mint szógyártó szenvedélyében; a pontosvessző tökéletesen helyénvaló használatában; műveinek folyton elégedetlen, örökös csiszolásában.

Szétszórva a két könyvben fény vetődik Illyés társaira is. Általában a népi írókra, de különösen a hozzá legközelebb álló József Attilára, Németh Lászlóra és Szabó Lőrincre. József Attilával való különleges kapcsolatát, bár részletekbe itt sem merül, Izsák elfogulatlanul ítéli meg. Számos példával mutatja meg kölcsönhatásukat, egymásra tett befolyásukat. Kétszer is „a közlekedőedények törvényével” érzékelteti a folyamatot, amint a két költő azonos témáról írt, egymástól képet, motívumot véve kölcsön. Említi Izsák Fülep Lajos kezdeményező szerepét Illyésnek a népi szociográfiát elindító *Pusztulás* (Nyugat, 1933) című cikke létrejöttében. Kár, hogy a szerző nem tisztázta, Fülepben miért maradt emiatt túske Illyéssel szemben. Lényegében helyesen magyarázta meg viszont Illyésnek a Rákosi Mátyásról a *Szabad Nép* 1952. február 10-i számában megjelent *1926 július* című cikke „kanyarját”. „Nem kétkulacosságból adta oda nevét – írja – Sztálint, illetve Rákosit köszöntő antológiákba, és írta meg az *Egy mondat a szarnok-ságról* versbeli vallomását. Nem figyelmen kívül hagyható körülmény, hogy a „hűség és hála énekét” zengőktől elkülönülve, „semleges” szöveget adott a szerkesztők kezébe, az *Oroszország* című régi könyvéből egy részletet, a másikban egy 1926-os emlékét idézte fel, amikor tolmácsként járt a szegedi börtön foglyánál. Jónak látta azt is megírni, hogy nem volt kommunista párttag sem illegálisan, sem nyíltan.” Valóban: Illyés zseniális húzása ez a cikk, mintegy menlevele az őt érő

támadások ellen: Rákosi tolmácsa volt, amikor az esküdtszéki tárgyalóterem egyik mellékszobájában (nem a szegedi Csillagbörtönben, hiszen Rákosi oda csak az ítélet után került!) az Humanité munkatársa – Romain Rolland üdvözlését tolmácsolva – interjú készített a bíróság előtt kétségtelenül bátran viselkedő Rákosival. Illyés azt a Rákosit idézte föl (egyetlen hízelgő jelző nélkül), aki pályájának legérdemesebb teljesítményét nyújtotta. Azt, amelyet bűnei ellenére ma sem lehet elvitatni tőle. (Úgy gondolom, ezt éppen én nyugodtan leírhatom.)

Végül a legjelentősebb társról, Illyés feleségéről is több helyt szól a szerző. „Meghitt, mély emberi kapcsolat volt ez már kezdettől, de az évek és évtizedek még inkább próbaállóvá edzeték. Flóra kivételes, nagy intelligenciája kellett ide, megértése, féltő és őrző gondoskodása, amely mindenre kiterjedt.” „Illyés hagyományt bontott, valójában az egy asszony – egy szerelem költészeti példáját hozta a világirodalomba.”

Könyveinek számos helyén mutat rá Izsák Illyés verses és prózastílusának legfőbb, közös tulajdonságára, aforisztikus jellegére. „Illyés verseiben és esszéiben minden időkből adva volt az aforizmákra való tömörítés készsége” – mondja egy helyt. Többször ki is emel ilyen pompás bölcsességet, kőbe vehetően rövid axiomát. A legközkeletűbbekben (Mert növeli, aki elfödi a bajt stb.) kívül íme egy csokorra való. Előbb még szintén versből:

Nincs nagyobb fölívő erő,
Mint együtt a férfi s a nő:
Két szárnya a madárnak.

„Kitűnő mestertől tanulni nem nagy művészet; a jó elme az, amely a közepes lecke révén is emelkedik.” „A butaság ellenszere egyetlen téren sem az okosság.” „Az ostobák közt egyetlen okosság a még nagyobb ostobaság.” „Mert ki is a bölcs? Aki mindent tárgyilagosan lát. Saját magát is, egy harmadik szemével.” „A szerelem néha úgy bujkál az emberben, mint a betegség, kellő tapogatásra nyíllal is tudatosodik.” „Az állatok nem ismerik a szerelmet. Csak a pázást.” „A csalódás hatása mindig nagyobb, mint az oka.” „A barátság, akár a házasság, akkor jó, ha magán túl is szolgál valamit.” „Az fró úgy áll, mint a fa a tájban, attól terem s annak terem!” „Az igazság gyakran úgy pattan elő, mint a kovából és acélból a szikra: koccantással.” „Csak a bajaink ellen küzdünk, ne egymás ellen!” „Semmi-

hez sem kell élesebb ész és szilárdabb jellem, mint saját magunk győztes vitatársának lenni, érdekeink ellenében is!” „Úgy vagyok nyugtalan, mint az iránytű. Azt hiszem, eddig a legnagyobb zűrzavarban is sejtettem valami általános jó irányt, arrafelé rezegtem.” „Hazát minden percben mindenütt lehet építeni.” „Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért.” „Érdemes a halál szélén is élni – ha van, miért.” „Az országok fönt vesztetnek el, és lent tartatnak meg.” „Embertelen módon szent ügyet sem lehet szolgálni, önmagunk feláldozásával sem.” „Az ellenőrzéstelelen hatalom önmagában kórokozó.” „Zsarnokságot isteni parancsra sem lehet túrni.” „Minden jó hatás erősítés.” „Az öregedés, ha nem érthető is, elfogadható. A halál úgy érthetetlen, hogy elfogadhatatlan.” „A halál a magzatunk.” „A halál a legerősebb ellenségének a vidámságot érzi.” „Gyümölcsnek az leszünk, ami virágnak voltunk.” „Ne az idő velem, én rendelkezem az idővel.” „A szolgálat nem szolgaság.” „Amilyen mértékben az emberiség elveszti lelkét, olyan mértékben ragaszkodik a testéhez.” „Minden ember annyi, amennyi a tapasztalataiból megmarad.” „Minden utazásnak annyi az értelme, amennyit azoközben önmagunkban beutaztunk.” „A szabály az, hogy a harcba is az élénjárók, a különbek pusztulnak bele, és a gyávák,

a silányok folytatják a fajt.” „A farkasfalka végez azzal, aki nem üvölt vele.” „Szépen az ír és beszél, akinek sikerül még a bonyolult gondolatait is egyszerűen és világosan előadni.”

S itt hadd tegyem szóvá, hogy Izsák Józsefnek nemcsak a hazai irodalomtudomány eredményeit sikerült birtokába vennie, hanem vele együtt, sajnos, nyelvi ragályait is. Nyelve, stílusa általában jó, tárgyias, közérthető: a bonyolultat is – mint Illyés főnti aforizmája kívánja – egyszerűen és világosan adja elő. Csak sajnos, a járvány az ő értekező prózáját is megszeplősítette. Halmozza a divatszót, a *kötődést*, a *közelt* (*közel* kilencvenéves), használja a terpeszkedő kifejezéseket (*oly módon, kezdetét vette, tárgyat képezte*), germanizmust (*leutánoz, kivált valamit*), ragozott címekhez újabb ragokat ragaszt (*Csizma az asztalon*-ban, *Ebéd a kastélyban*-ban). Nem szerencsés a szakszónak szánt *antihungarizmus* sem, hiszen még nem felejtettük el, hogy a hungarizmus Szálasi mozgalma volt...

Ezek az apró hibák persze nem érintik a munka érdemi részét. Illyésről még nagyon sok könyvet fognak írni. Alapvetésül Izsák József két kötetét mindenképpen kiváló munka.

Péter László

FÖLDES ANNA: KAFFKA MARGIT

Pályakép. Bp., 1987. Kossuth Kk. 271 l.

Kínos kimondani, ámde kötelesség: megkészt, félresikerült, gyenge produkció Földes Anna Kaffka-monográfiája, noha a szerző – irodalomtörténészként, kritikusként – korántsem tekinthető outsidernek. Könyvet publikált már Bródy Sándorról és Móra Ferencről, s két, a mai magyar epikával foglalkozó kötete is jelzi (rendszeresen megjelenő színbírálatait immár nem is említvén) szakmai ambícióinak erejét és folytonosságát. E vállalkozása azonban egyértelmű fiaskó, s a koncepció, a műfaj, a szemlélet, a hangvétel, a stílus, a módszer egyként felelős a kudarcért. Amit ezúttal Földes Anna nyújt, *nem* regényes életrajz (ahhoz túlságosan tényisztelő és tudományoskodó), de *nem is* irodalomtörténeti biográfia (ahhoz túlon túl szubjektívista, csapongó és hézagos), *nem* a tárgyszerűség és a teljesség

igényével koncipiált pályakép (ahhoz megengedhetetlenül elfogult, és nem eléggé alapos), de *nem is* a legnagyobb művek szuverén interpretációjára összpontosító tanulmány (ahhoz lehangolóan szakszerűtlen és önállótlán, módszusaiban kirívóan ódivatú). Hiányzik e monográfiából az észszé szellemessége, lendülete, eleganciája csakúgy, mint a tudományos elemzésekben nélkülözhetetlen elmélyülés és megbízhatóság, komplexitás és koherencia. Ha ragaszkodunk a műfaji besoroláshoz, leginkább tán olvasmánynaplóval megtoldott vallomásnak nevezhetnők Földes Anna könyvét. Vallomásnak, amely arról beszél, miért szereti és tartja nagyszerűnek, paradigmaticusnak, mindmáig tanulságosnak a szerző Kaffka Margit emberi és írói útját, valamint művészetét.

Földes Anna a jelek szerint igen bensőséges kapcsolatba került választott hősével. Ha olykor-olykor – gyengéd elnézéssel – bírálja is egy-egy tévesztettnek vélt lépését avagy alkotói megoldását, a könyv modalitása mindvégig feltétlen ragaszkodásról, sőt, rajongásról, az azonosulás és a meghittség magas hőfokáról árulkodik. Mi egyébbel volna magyarázható, hogy a szerző nemcsak egyszerűséggel és közvetlenséggel gyakorta csak „Margit”-ként emlegeti műve főszereplőjét, s még efféle stílusfordulat is kifut a tolla alól: „...szegény Kaffka Margit...” (121.). A szeretet inspirációadó, empátiafokozó szerepe kétségtelen, s a jó értelmű elfogultság és bensőséges bármely monográfiában nem csupán érthető, hanem tán kívánatos is. Ez a pajtáskodó, bizalmaskodó, a distancia teljes hiányát manifesztáló név- és jelzőhasználat azonban aligha helyénvaló itt. Már csak azért sem, mert nem az ízlés pillanatnyi kihagyását, elernyedését jelzi, hanem anticipálja egyszersmind a könyv : stíligényének fellazulását. Földes Anna eszménye láthatóan az olvasmányosság; sokkal inkább akar hatni az érzelmekre, mintsem az értelemre. Művében ennek megfelelően a századforduló rossz lányregényeinek szövegei váltakoznak a mai publicisztika kongó közhelyeivel, gyakoriak a hatásvadász, elliptikus fordulatok, az olcsón retorikus, patetikus szólamok, s a bombasztikus futamok kontrasztjaként sűrűn tűnnek elénk henyé, pontatlan, igénytelen kifejezések, némelykor képzavarok is. Kaffka „...javíthatatlan ábrázoló marad akkor is, amikor a közeli múltat, akkor is, amikor a távoli jövőt aranyozza be képzeletével”: 51., „Mintha az általa kezdeményezett szakítás után sokkal jobban szeretné a fiút, mint a... bimbózó kapcsolat virágkorában” (!): 53., Sassy Attila „...a keze ügyében, szíve közelében” őrizi a nála felejtett „fekete virágos kendőt”, ámde „Később, szerelmük zálogaként, Margit már verseinek kéziratával is megajándékozta álmai hősét”: 76., „Az első levél, az első vallomás után várt villámcsapás az első csók”: 173., „Amikor a legsötétebb fölötté az égbolt, amikor a béke reménye is ködbe vész, az ember azt hinné, a költő jajszavával ostromolja az eget, úgy tiltakozik, zokog...”: 189., az írónő „...profilja a köztudatban kissé elszakadt... a merész lélek-elemző és az eredeti stílusművész portréjától”: 20., egy kéziratosa „...bírálatában viszont kísérletes biztonsággal visszaüti Balázs Bélának (akkor már sógorának) a labdát”: 170., továbbá: „hogyan”: 57., 199., 220., „hogyan”:

103., „patetikus kacifántos”: 115., „a férjén keresztül”: 118., „mellre szívni”: 139. Ne folytassuk! Hatvány Lajos a hanyag írásmód és a stílárius lomposág vétségében is elmarasztalta egykoron a *Hangyabolyt*. Ugyan mi volna a véleménye e Kaffka-monográfia olvastán?...

Sajnos, nem csupán a nyelvi méltatlanság tehetését kell Földes Anna könyvének hordoznia, hanem a szemléletét is. Azt hihetnők, hogy a szerző küzdelmes életéért, emberi tartásáért s nem utolsósorban művészi teljesítményéért szereti s tiszteli oly áhítattal Kaffka Margitot. Szereti és tiszteli természetesen mindezt is, ámde számára – kimondatlanul bár – a női egyenjogúság harcosa a legfontosabb. Földes Anna aktualizálhatónak tartja Kaffka Margit példáját, s miközben – helyesen! – azért perel, hogy ne a nőt, a nőíró, hanem a férfival egyenrangú embert és alkotót méltányoljuk monográfiája hősében, mindezt egy militáns, olykor sértődött és ingerült feminizmus képviselőjeként cselekszi. Korántsem véletlen elszólás, inkább a mű koncepciójából és szemléletéből logikusan következő kifakadás az alábbi: „... szerkesztőink már *akkor is* (Földes Annától a kiemelés!) előszeretettel alkalmazták a női szerzőket és kritikusokat egyaránt irritáló diszkrimináció nagyon is gyakori módszerét” (224.). E passzus láttán joggal idéződnék fel bennünk korábbi, a férfiigazságtalanságot, férfikegyetlenséget fennen kárhözható megjegyzések (5., 9., 17., 23., 95., 123., 162. stb.). Úgy tetszik: Földes Anna nem veszi észre, hogy ezzel a közelítéssel, ezzel az indulattal rossz szolgálatot tesz Kaffka Margitnak. A monográfia olvasóját folyvást arra kényszeríti, hogy – élénk ellentétben a szerző szándékával – ne az egyetemesre, a nembelire, hanem a partikulárisra, ne az emberre, hanem a nőre, ne az íróra, hanem az írónőre figyeljen. Kár a kiélezésért, kár az egyoldalúságért, s legfőképpen kár a jól érzékelhető aktualizálásért. A *Nők Lapjában* honos, ott – relatíve – érvényes szemlélet okkal kelt megütközést ebben a könyvben, kivált, ha jellegadó elemként határozta meg a koncepciót. Kétségtelen: számos teendőnk akad még a nőemancipáció dolgában, ezek jelzésére, időnként pertraktálására (161–162., 212. stb.) viszont aligha egy írómonográfia a legalkalmasabb. Egyáltalán: létezik-e, létezhet-e az abszolút értelemben teljes, egyenjogúsított *emberi* élet, amely – a nőknek szánva! – ideálként folyvást a szerző szemé előtt lebeg? Úgy találjuk, csupán jámbor óhaj, vágykép, szívárványkergetés ez. Nincs abszolút

értelemben teljes, emancipált, lemondások, kompromisszumok nélküli élet... a férfiak számára sem...

A szakmabelinek, főleg a Kaffka Margitot jól ismerőknek szinte semmi újat nem kínál ez a kötet. Korántsem rosszallóan, elmarasztaló hangsúllyal mondjuk: Földes Anna nem végzett alaputatásokat, hanem a mások begyűjtötte, közzétette anyagból gazdálkodik (ámbar így még inkább elvárhattuk volna, hogy a könyv alapeszméjében, egy-egy mű elemzésében egyediségre, szuverén közelítésre is törekedjék). Amikor – nagyon ritkán! – filológizálni akar, mindössze rég tudott evidenciákra jut (például a 88. oldalon). Tájékozottsága Kaffka Margit oeuvre-jében és a reá vonatkozó szakirodalomban igen megnyugtató, s bécsületére szól, hogy idegen tollakkal nem ékeskedik: forrásait mindenkor megnevezi (kivált Rolla Margit és Bauer Hilda publikációinak köszönhet sokat). Azt azért szóvá kell tennünk, hogy a monográfus pontatlanul közli Rónay György és Mezei József egy-egy művének a címét (144., 220.), s miközben többször is idézi például az érdemes Agoston Julián fél-századnál is korosabb Kaffka-könyvét, Fülöp Lászlónak az utóbbi évtizedben napvilágot látott két kitűnő tanulmányát már nem látszik ismerni. A hivatkozások, citátumok egy részét fölöslegesnek vagy esetlegesnek érezzük (nem mindig a lényegre irányítják a figyelmet), s zavar a kettőség: Földes Anna olykor abszolút precíz adatokkal szolgál, másszor viszont elsikkasztja a forrásmunka megjelenésének évét, a lapszámot stb. A visszakeresés ez utóbbi esetben fölöttebb nehézkessé válik.

Ami a könyv életrajzi rétegét illeti: a szerző némelykor regényesít (például a 35–36. oldalon), nézetünk szerint túl hosszán időz Kaffka Margit külsejénél, bizarr, nemtörődöm öltözködésénél (21–28.), valamint balszerencsés szerelmi kalandjainál (a pletykaszintet alig-alig haladják meg e részletek: 76–78., 95–98. stb.), s a kellenél jóval sűrűbben, önisméltésekbe bocsátkozva ecseteli az író nő felhőtlen boldogságát Bauer Ervin oldalán. Akad a biográfiában – bizonyosan a nyomda „jóvoltából” – hibás évszám (a nagy-károlyi várkastélyt nem 1882-ben, hanem negyvennégy évvel előbb emelték: 32.), ellentmondás (a miskolci nyarak megítélése: 34., illetve 58.; zavartalan házastársi öröm, hipochondriával: 188.), de főleg sok közhelyes magyarázat és vulgárpeszichológiai bölcsekedés.

Jóval nagyobb baj mindennél, hogy aki az életmű eszmétörténeti háttérére vagy stílushistóriai jellemzőire kíváncsi, jószerevével nem kap eligazítást a monográfiától. Szóba kerül ugyan egyszer a Kaffkát is megérintő „hindu filozófia” (107.), ez azonban nem több odavetett megjegyzésnél. A századforduló uralkodó eszméiről s az író nőre tett esetleges hatásokról nincs mondanivalója Földes Annának, holott – a *Színek és évek* tanúsága szerint – a biológiai determinizmus elméletének, Schopenhauernek, Nietzscheknek, Freudnak legalább felületes ismeretével biztos számolhatunk. A monográfia a „...realista, dokumentarista irányzat” képviselőjeként mutatja be Kaffka Margitot (13.), ez a minősítés viszont (bár magyában igaz) jócskán egyszerűsít. Átszínezte, meghatározta az életművet (vagy egy bizonyos hányadát) például az impresszionizmus és a szecesszió is, e fogalmak azonban hiányoznak a szerző szótárából. Máskülönbén aligha nevezné például a *Mária évei* hősnőjét romantikusnak (157., 161.), a *Nász* című, ízig-vérig szecessziós vers alkotóját pedig a „...valóság... lírikusá”-nak (114–115.). Eltekintünk a további példák-tól. Meghaladott, elavult Kaffka-kép a Földes Annáé, amiként meghaladottak, elavultak műelemzései is. Tán az ötvenes-hatvanas évek fordulóján állták volna meg a helyüket. Elemében akkor van igazán a monográfus, ha az író nő életrajzával, illetve a társadalmi körülményekkel szembeállíthatja a műveket, ha „a szociális tartalmat” (60.), a forradalomvágyat fűrészesheti bennük (mint például a *Hajnali ritmusok*ban: 147–150. stb.). Nem csoda hát, ha megreked az alkotások legfeljebb rétegénél, közhelyeken túl nincs érdemi mondandója például a *Színek és évek* remekléséről, sőt, azt a képtelenséget állítja, hogy Kaffka „... az elbeszélés sodrában következetesen el is határolja magát Pórtelky Magdától” (138.). Földes Anna megelégedik arról az apróságokról, hogy ez a mű éregény, mesélője és főszerzője ugyanaz a fiktív személy. Az írói distancia épp ezért az általa feltett módon nem érvényesülhet. Ámde tekintsünk bármely interperetációra, mindenütt vitakoznunk kellene. Elmondhatnók, hogy a *Két nyárbán* nem csupán a zárlat hibáztat, hogy szimplifikáló a *Hangyaboly* Király Erzsijéről adott kép stb., stb. Jobb, ha beérjük ennyivel: a méltóbb, korszerűbb és szakszerűbb elemzéshez a modern esztétika, prózapoétika és narratológia ismerete kellett volna. Azt már csak mellékesen említjük, hogy

a bemutatásra választott verseket és novellákat gyakorta éreztük esetlegesnek. Több jó műről szó sem esett, Kaffka Margit meséi annál inkább előkerültek (247–253.).

A feszes vonalvezetés, a tömör, hézagatlan okfejtés nem tartozik a könyv erőnyei közé. A lazaság, a csapongás itt a jellemző, gyakoriak az önisméltések, az átfedések (45–46., 153.; 124.–127.; 27–28., 255–256. stb.), s még a névhaználásban is következetlenségek tűnnek elénk: Valkovszky Erzsébet egyszer Voltavszkyként (56.), Laszlovsky Mária pedig háromszor is (45., 207., 232.) Laszlóczkyként említetik.

Igaztalanok volnánk, ha elhallgatnók: akadnak e monográfiában jobb részletek is. Ilyennek találjuk a Kaffka novellahősnőiről kapott jellem-

zést (118–119.), a *Mária évei* szókultuszának (164–165.), valamint Rosztoky Éva kételkedésének magyarázatát (214.), továbbá egy-egy passzust az *Állomások* értelmezéséből (például a 211. oldalon) stb. Ennyi azonban kevés az üdvösséghez.

Elegáns, szép kiállítású könyv a Földes Annáé, keveseknek adatik meg mostanában hasonló. Az már a sors különös fintora, hogy mégsem ez a monográfia tett sokat Kaffka Margit „hazatérésének” (19.) érdekében, hanem egy sokkal szerényebb külsejű, szintűgy 1987-ben kiadott kötet: a Fülöp Lászlóé.

Lőrinczy Huba

NÉMETH ANTAL: ÚJ SZÍNHÁZAT!

Tanulmányok. Válogatta és szerkesztette Koltai Tamás. Bp., 1988. Múzsák Közművelődési K. 4871.

Valóban megérték a tudományos feltételei annak, hogy a Nemzeti Színház mindmáig legfiatalabbban funkcióba került igazgatójának színházvezetői, rendezői, szakírói tevékenységét immár a magyar művelődéstörténet egészében, „sine ira et studio” vizsgáljuk. Ez utóbbi feltétel még ma sem természetes, s kivált nem volt az a közelmúltban. Emlékszem rá, hogy 1973-ban, az ELTÉ-n a költő születésének 150. évfordulója alkalmából rendezett ülésszak után egyik akadémikusunk figyelmeztetett előadásom azon passzusára, amelyben *Az ember tragédiája* nagy színpadi megálmodói között együtt említettem Németh Antalt Paulay Edével és Hevesi Sándorral, mondván, ne foglalkozzam máskor „fasiszta” alkotóval. Szerencsére, a közgyűjteményi feltételek nem hasonló módon alakultak, hiszen még berendezhette a csesztvei Madách-émlékmúzeum néhány helyiségét az általa rendezett *Tragédia*-előadások írásos és tárgyi emlékeivel, megkezdhette az OSZK Színház-történeti Tárában a Nemzeti Színház általa vezetett korszakának feldolgozását (emlékszem, egy évtizedre volt pontosan tervezett munkaprogramja). Halála után hagyatéka közgyűjtemények tulajdonába jutott, az OSZK mellett a Magyar Színházi Intézet és a Nógrád megyei Múzeumigazgatóság (az utóbbi éppen Madách okán) őriz tőle jelentékeny anya-

got. Özvegye, Monori Kornélia segítségével azután meg is kezdődött az első „metszetek” készítése ebből a roppant mennyiségű, ám a színház tudós igényével számon tartott és áttekinthetően rendezett dokumentumegyüttesből. Több egyetemi szakdolgozat készült és készül e feldolgozás során, és a Koltai Tamás szerkesztette kötettel egyidőben fejezte be István Mária művészettörténész bölcsészdoktori értekezését, az életpálya talán legfontosabb aspektusából, „Németh Antal színpada” címen.

S noha ilyen értelemben kissé túlzásnak tarthatjuk a szerkesztői előszó kitételét, amely szerint Németh Antal életműve „kihullott a színház-történeti tudatból. Vagy bele sem került” (6.); kétségtelen, hogy a mostani tanulmánykötet nemcsak mennyiségi gyarapodást jelent a kutatás számára. Amelyet rövidesen követnie kellene – e részben viszont teljesen egyetértünk Koltai-val – a hagyatéék fondjegyzékének, a hihetetlenül gazdag, több ezer tételes szakmai levelezés javának, a weimari köztársaság Berlinjében vezetett naplónak, hogy csak a legfontosabb tételeket említsük.

A válogatás szerencsés kézzel történt, mert teljes, átfogó képet ad Németh Antal módszertanáról, ízléséről és ugyanakkor személyiségvonásairól is. Nemcsak az előszóból, de a főszövegből is

kirajzolódik annak a magas fokon képzett, tudatos XX. századi színházi szakembernek a portréja, aki nem politikai kurzusok szerint volt reformer, hanem akinek lételeme az előrelépés, a folyamatos megújulás, az Európához való felzárkóztatás. Jól látszik ez már a készülődés, a pályakezdés éveiben, oppozíciós helyzetben, ám ez lesz a garanciája a Nemzeti Színház felívelésének is, amikor a lehetőségek felzárkóznak a képességek és adottságok mellé.

Németh Antal színházszemlélete ma is határán korszerűségével, komplexitásával. Az európai színháztudomány akkori legjobbjaitól megtanulta, hogy a színházművészet elemi egysége, az előadás éppúgy lélegző, mozgó, élő struktúra, mint a nemzeti színjátszás egésze; olyan kristályszerkezet, amelyben egy színjátékelem elmozdulása a többi változását is szükségszerűen vonja maga után. A 20 éves fiatalember tudósi felkészültséggel mutatott rá arra (*Színházi „kultúránkról”* című előadásában, 1923-ban), hogy a XX. században a megújulást nem az irodalom, hanem a színpadi tér forradalma indította el, amely a tervező-szenikus(ok), a világosítók, a technikai személyzet összehangolt, a rendező által közvetlenül tervezett és irányított munkáját feltételezi. Elég ehhez átnéznünk (a pálya csúcspontja) a *Hogyan keletkezik a színházi előadás?* című felolvasás ideális munkatáblázatát (379–87.). Ugyanerről a szemléleti frissességről győző meg dr. Németh Antal, amikor a közönséget is a meghatározó színjátékelemek közé sorolja (87.), vagy amikor a tragikum koronként változó felfogásáról értekezik (59–61.). A szcenika forradalmának elméleti ismerete és gyakorlati tanulmányozása, a némafilm nagy alkotásainak megismerése tette képessé őt arra, hogy filmszerűen pergő előadásokat hozzon létre a forgószínpadon, tervezőművészei (Horváth János, Jaschik Álmos, Varga Mátyás, Fábry Zoltán) segítségével, és hogy a képsíkok váltásainak előnyét (a modern látványkultúra döntő elemét) az irányított, lényegkiemelő világítással próbálja a játékszínen egyenértékűen megvalósítani. Mindez vezetett azután a máig élő tévhithez, mintha Németh Antal érzéketlen lett volna két, a magyar színházművészetben hagyományosan fontos színjátékelem, az irodalmi értékű szöveg és a színészi alakítás iránt. Koltai úgy válogatott, hogy cáfolni tudta ezt, vagy legalábbis előkészített egy perújrafelvételt, közölve például a Sugár Károly Calibánjáról szóló mimográfiát (50–55.), *A magyar színészi lélek paradoxona* című írást (72–75.), a stilizálás és

a lélekrajz egységében elképzelt *Macbeth*-tanulmányt (89–93.), a Móricz Zsigmonddal folytatott levelezést, éppen az ItK-ból újraközölve (393–431.), és felvillantotta a kedvecn klaszszikus, Madách Imre szolgálatában töltött emberöltőt (443–470.). A magyar színháztörténet vázlatos ismerete is elég ahhoz, hogy lássuk e reakció szükséges voltát: a XIX. századi deklamálás, a szerepörök megmerevedett és a rendező munkáját mindinkább akadályozó gyakorlata ellen Németh Antal cikket is írt (*Konvenciók a szereposztásban*. 83–4.). E kérdés további megvitatásához a kötet más forrásanyagot nem kínál: elsősorban a Kamaraszínház számára készült rendezőpéldányok színészvezetését kell majd a kutatásnak megvizsgálnia, a magyar dráma ügyében tett erőfeszítéseket pedig elég a nemzeti színházi korszak szintetizáló, már az eredményeket felvonultató éveinek szerzői névsorával szemléltetni: Tamási Áron, Németh László, Márai Sándor, Illés Endre, Hubay Miklós.

A kor- és személyiségrajz sokszínűsége után most tehát egy sajátos színháztudományi aspektusból, a színjátékelemek teljessége felől szintén sikerültnek mondható Koltai Tamás válogatása. Ideértve az operajátszás és a bábszínház témaköréből vett írásközlését és a találó címet is.

A kiadó szemléletmódot nagy úgyszeretettel és kedvvel gondozta a kötetet. Ha azonban komolyan vesszük a szerkesztői előszót, hogy a válogatás Németh Antal „publicista-tudósi-elméletirői munkásságáról” (7.) ad képet, fel kellett volna vállalni – a továbbkutatást segítő Adattár mintájára – a tudományosság alapvető kritériumát, a kéziratból közölt írásközlésének megadását, a datálatlan írásközlések tartalmi ismérvek alapján történő időhöz kötését és minimális jegyzetanyag közlését. Ez utóbbi kivált a Shakespeare-fordításokról szóló írás és az Ur-Faust esetében hiányzik, amelyet kilenc évvel a cikk után Németh Antal meg is rendezett.

A kötet használhatóságát technikai hibák is rontják. A képmelléklet (vajon ki válogatta?) túlnyomó többségében színészarcokat mutat, közelről, ugyanakkor egyet sem közöl Németh Antal és tervezői gárdája vázlataiból, terveiből; szinte vitatkozik tehát a főszöveggel. Rendezőpéldányt így nem szabad közölni, mint azt a *Hamlet* esetében láthatjuk: a szöveget és a rendezői olvasatot 16 oldal választja el egymástól! Noha a 308. oldal bizonyítja, hogy jó minőségű hasonmás is készülhetett volna, a párhuzamos, kétoldalas tördelés ilyenkor elengedhetetlen.

1921-ben Németh Antal nem 20, hanem mindössze 18 éves volt (280.). A szerző saját jegyzetekkel kísért tanulmányainál ezek olykor más lapok aljára kerültek, mint ahol a jegyzetszám a főszövegben szerepel.

Németh Antal most közreadott írásaiban kevés az avuló hányad. Talán csak a népek „teátrális ösztönéről” szóló, gyakran hangoztatott szellem-történeti tétel tűnik ilyennek, eszmétörténeti adaléknak. Szomorúbb ennél – ránk nézve –

a másik oldal mérlege. A színész- és rendezőképzésről vagy a színházi struktúráról mondottak (76–82.) annyira időszerűek és megoldatlanok ma is, hogy a színház- és művészetkedvelő, a magyar kultúráért aggódó, szurkoló olvasó tudja megítélni, pusztán Németh Antal élelátásának adózik-e elismeréssel, vagy ezenfelül más következtetésre is jut...

Kerényi Ferenc

*

Bod Péter: Szent Hilárius. A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Hargittay Emil. Bp., 1987. Szépirodalmi Kk. 283 l. (Magyar Ritkaságok)

Könyvkiadásunk furcsaságai közé tartozik, hogy ugyanabból a műből néhány éven belül több szemelvényes kiadást jelentet meg, amíg a jeles szerző végre kiérdemli kevéssé ismert szövege teljes kinyomtatását. Ez a sors nem kerülhetett el a XVIII. századi polihisztort, Bod Pétert sem. A tartalmat megtévesztően tükröző *Magyar Athenas* címet viselő válogatás, amely a Magyar Hírmondó sorozatban jelent meg 1982-ben, a szerkesztő sajátos szempontjai szerint ad ízelítőt Bod írói lexikonából és egyéb műveiből, köztük a *Szent Hilarius*ból is. Szépprózai jellege miatt méltán került bele a *Szent Hilárius* a Magyar elbeszélők, 16–18. század című antológiába, amely 1986-ban jelent meg a Magyar Remekírók sorozatban, ám a sorozat arányai úgy kívánták, hogy ezúttal is csak szemelvényekkel elégedjék meg az olvasó. Ezért történhetett meg, hogy a következő évben ugyanez a kiadó ismételtelen megjelentette Bod Péter művét, végre teljes szöveggel és magyarázó jegyzetekkel.

A mű XVIII. századi kiadástörténete legalább annyira bizonytalan, mint a későbbi szövegek összefüggései. Az 1760-ra datált első kiadás – mint Bod önéletírásából tudható – 1762-ben jelent meg, továbbá ismeretes még egy 1768-as és egy 1789-es változat. Ez utóbbi terjedelmében visszatér az első kiadáshoz, míg a második közel kétszáz kérdéssel bővebb mindkettőnél, és önmagát „harmad úttal” közreadott könyvnek nevezi. A szakirodalom ellentmondásosságát ezúttal sem sikerült kibogozni, ám jó lett volna utalni arra, hogy Jancsó Elemér a három nyomtatóhely nélkül megjelent kiadványt szebeninek, nagyenyedinek és komárominak tartja.

A szöveg közreadásában, jegyzetelésében Har-

gittay Emil mintaszerű munkát végzett. Pontosan felismerte, hol a határ a népszerűsítő és a tudományos apparátussal ellátott kiadások között. Összeállítása a szükséges jegyzeteket tartalmazza, tömören, pontosan, világosan megfogalmazva. Bevezető tanulmánya megismertet Bod Péter életének fontos eseményeivel, és részletesen foglalkozik a közreadott művel. (Apró megjegyzés: Bod Pál, aki I. Rákóczi Györgytől kapott nemesiséget, nem széppapja, hanem dédapja volt Bod Péternek. Az sem egészen világos, miért egyenes következménye az apai nevelésnek Bod Péter nagyenyedi diáksága. Apja ugyanis 1719-ben meghalt, a fiú pedig csak 1724-ben került az enyedi református kollégiumba.)

A *Szent Hilárius*t értékelve Hargittay pontosan elhelyezi a művet a XVIII. század közepének laicizálódó irodalmi folyamatában. Árnyalt megfogalmazásával Bod munkásságában „a felvilágosodás előtti pillanatot” éri tetten, amely a felvilágosodást „csak külsőségeiben, s nem ideológiájában jelzi”. A *Szent Hilárius* forrásainak feltérképezésekor Hargittay kellő teret szentel Johann Heidfeld *Sphinx theologica-philosophica* című műve és Bod írása kapcsolatának, és kimutatja, mennyiben önálló és magyar vonatkozású Bod tevékenysége. Ugyancsak nem elhanyagolandó az 1629-ben Lőcsén megjelent *Mesés könyvecské* sem, amelynek vizsgálata nem a közvetlen forrásra, hanem egy műfaj változatainak lehetőségeire utal. A *Szent Hilárius* témáinak művelődéstörténeti rokonságát, a néphagyományból átvett vagy éppen később folklorizálódott motívumokat disszertációméretű, széles körű forráskutatás tárhatná fel teljes mélységében. Hargittay Emil feladata a figyelem felkeltése volt, a kiadás remélhetőleg újabb olvasókat szerzett egy kétszáz éves „szívet vidámító, elmét élesítő, kegyességre serkentő” könyvnek.

Németh S. Katalin

Két kötetben bocsátotta közre az Eötvös Loránd Tudományegyetem német nyelvi és irodalmi tanszéke ezt a munkát, amely a címben jelzett időhatárok között elsősorban a korabeli német irodalom magyarországi visszhangját, a rá vonatkozó hivatkozásokat s egyáltalán a magyar irodalmi tudatban való jelenlétét vizsgálja. Számos szerző szerepel e kiadványban tanulmányai-
val, s egészségében igen tartalmas, adatgazdag el-
igazítást kapunk belőle e korszak német irodal-
omból származó indításainak számbavételéhez.
A kétkötetes tanulmánygyűjteményt Tarnói László adta ki.

Az a tény, hogy a német irodalom ebben a korszakban kiváltképpen nagy hatást gyakorolt a magyarra, korántsem meglepő, s még kevésbé ismeretlen. E körülménynek kulturális, földrajzi, politikai tényezői egyként ismertek. A témakörbe tartozó egyes vonatkozásokról a második világháborút megelőző időkg számos tanulmány, adatközlés, disszertáció látott napvilágot. A magyarországi germanisztikai stúdiumok tradicionális területe ez, s így számos középiskolai tanár egykori szakdolgozatának előszeretettel választott tárgya. Mégis, ha a magyar irodalomtörténész valamely okból e témát kívánta vizsgálódási körébe bevonní, nem annyira az adatok és munkák bőségével kellett megküzdénie, mint inkább az elszórttság, a nagyobb összefüggésekbe nem illeszkedő közlemények hiányaival számolhatott. E kiadványnak elsősorban az az érdeme, hogy bizonyos, noha esetenként szűkre szabott határok között összefoglaló tanulmányok közlését helyezi előtérbe, s ezzel nagy segítséget ad a német irodalom recepciójának rendszeres áttekintéséhez.

Úgy vélhetnénk, hogy talán igényesebb, de mindenképpen nagyra törőbb cél lehetett volna komparatistikai témákat előtérbe állítani, ám ez a vélekedés a kutatások jelenlegi állása és lehetőségei szintjén csak elvben állhatná meg a helyét. A javarészt pozitívista, s Turóczi-Trostler József kedvenc kifejezésével élve, annak is „mikrofilológiai” irányát képviselő előmunkálatokra átfogóbb koncepciót építeni kiterjedtebb, újabb vizsgálatok nélkül kockázatos, s nem túl sok sikerrel kecsegtető vállalkozás. Ilyennel egyébként, tiszteletre méltó elszántsággal, csak Fried István kísérletezik, amikor már a régebbi szak-

irodalomban is érintett témát választja egyik tanulmányában, tudniillik a Faust és a Csongor és Tünde összehasonlítását. Tanulmányából kiviláglik, hogy jól ismeri s a rá jellemző alapos-
sággal vizsgálja meg ezt a tárgyat, de végül is csak azt sugallhatja, miszerint a két mű lényegében véve más karakterű, s ezzel eddigi meggyőződésünkben erősít meg. Másik tanulmánya, amely Kazinczy Goethe-képét analizálja, a tárgy jellegénél s a szerző tájékozottságánál fogva egyként értékes adalékokkal, tanulságokkal szolgál.

A nagyobb, átfogóbb tanulmányok sorába tartozik Csetri Lajosé, aki Kazinczy nyelvújító tevékenységének német elméleti alapjait vizsgálja. Ez a tanulmány, amely nagyobb szabású művének részlete, ezt az elméleti összefüggést igen sokoldalúan bontja ki. Bizonyos értelemben a német irodalmi tájékozódást is magában foglalja, noha a tanulmány fő célja nem ennek közlelbi szemügyre vétele. A kiadvány számszerűleg is túlnyomó, mondhatni hagyományos, de ma is aktuális témakör az egyes, az irodalmi ízésre jellemző tendenciák, az ezt megtestesítő szerzők magyarországi befogadása, a tevékenységükre való hazai reagálás, továbbá az újságok, folyóiratok, almanachok „germanisztikai” célzatú feldolgozása, s az így nyert adatok és tanulságok összegezése. Ezek az írások szükségképpen körülhatárolható területet vizsgálnak át, tanulságaik sem mindig adnak lehetőséget általánosabb érvényű következtetések levonására, de adatokban kivétel nélkül gazdagnak mondhatók, s így a kapcsolatok valóságos volumenét igen szemléletesen mutatják meg.

A kötetben szereplő német írók és költők nagyrészt a második és harmadik vonal ma már mind kevésbé ismert alkotói közül kerülnek ki, de akadnak közöttük jelentősek, s a valóban reprezentáns íróegyéniségek sem hiányoznak ebből a hatásrendszerből. Az utóbbiak kapcsán bukkan fel egy érdekes kérdés. György Eszter például a korai Schiller-előadásokról ad számot, azokról a darabokról, amelyek a tizennyolcadik század végétől a következő század harmincas éveieg kerültek előadásra a magyar színpadokon. Ezt a viszonylagos népszerűséget érintve is kiviláglik már, hogy Schiller, drámaíróként, költőként, sőt tanulmányíróként egyként jól ismert volt a korabeli Magyarországon, ezzel szemben Goethe tevékenysége jóval kisebb figyelmet keltett nálunk, Kazinczy Goethe-kultusza korántsem volt általános. Nagyon valószínű, s ez a körülmény több tanulmányból is kirajzolódik, hogy Schiller

emelkedett költői hanghordozásában, helyenkénti érzelmességében, idealizmusában a hazai közönség valamiféle, a korral egyező ízlést vélt felfedezni, s ennek okából is vonzódtott műveikhez. A kortársi megítéléseknek szükségképp jelentkező mozzanata ez, csak az utókort hökkenti meg az irodalomtörténettől szentesített értékrendtől való eltérés szeszélyesnek látszó ténye.

Természetesen mindenféle recepció alá van vetve olyan igényeknek, amelyeknek belső szerkezete csak az adott kor kultúrájában, annak feltételeiben ragadható meg. Kerényi Ferenc például a híres-hírhedt Kotzebue valóságos magyarországi diadalútjáról számolhat be. Nyilvánvaló, hogy ebben a jelenségben a közönségigény adott állapota és a színi kultúra helyzete egyként benne foglaltatik. E körülményeket többféle módon is lehetne jellemezni, a lényeg azonban az, hogy, a német nyelvterület közelségéből adódó előnnyel együtt, a legkülönbözőbb társulatok hosszú időn keresztül adják a nevezett szerző darabjait, s már csak e tényből következően bizonyára sikerrel. Megítélésükkel kapcsolatban – noha erre itt alaposabban nem térhetünk ki – bizonyos kettősség figyelhető meg. A sikeresség ténye mellett ugyanis sok az elítélő, Kotzebue tevékenységét kevéssé méltányoló vélemény, de ezzel egyidejűleg sok olyan elem és stílusmozzanat, téma- és alakábrázolási eljárás, amelyekkel a darabokban találkozunk, nem csekély befolyást gyakorolt a magyar vígjátékra és humoros elbeszélésekre. Kerényi persze a szorosabb színháztörténeti összefüggésekre koncentrálna, s igen alapos, adatokban gazdag összefoglalást nyújt e tárgyban.

A kötet tanulmányainak egy jelentékeny része a német irodalomnak a korabeli magyar sajtóban történő befogadását leltározza, hol egyes szerzők, hol pedig a német irodalom egészének vonatkozásában. Kerekes Gábor például a Schillerre vonatkozó anyagot vizsgálja át, és rendszerezi, mások egyes lapokat, kiadványokat szemlélnek. Így Kerekes még egyszer szerepel egy írással, de ebben már a Társalkodó és a Jelenkor német irodalmi anyagát, reflexióit vizsgálja, Magyar Andrea a Magyar Kurírt és melléklapjait, Rózsa Mária az Athenaeumot, Vigh Anna több folyóiratot is feldolgoz ebből a szempontból. Közösnek mondható megállapításuk az, hogy a hivatkozásokban sok az esetlegesség, s a legtöbb esetben inkább hivatkozások és citátumok formájában van jelen a német irodalom, mintsem alaposabb méltatásokban. E tényben közrejátszik a lapok jellege csakúgy, mint a legtöbb kiadvány efemer téma-

köre. Valószínű az is, hogy a cikkek szerzői a német irodalom viszonylagos ismertségével is számoltak annak idején, ezért hivatkozhattak és idézhettek olyan magától értetődő módon, akár az irodalomtól többé-kevésbé messze eső tere-
numok taglalása közben.

Nem hagyhatjuk említetlenül a tanulmányoknak azt a csoportját sem, amelyek figyelemre méltó egyedi jelenségekkel foglalkoznak. Így Szász Ferenc Berzsenyi Dániel német irodalmi műveltségét tanulmányozza, Vajda György Mihály Heine és Petőfi címmel írt tanulmányt, de lényegében Kertbeny Károly idevágó tevékenységét tekinti át, Tarnói László, a kötet szerkesztője Ludwig Uhland magyarországi recepciójáról elmélkedik, Varga Károly pedig Bajza József elméleti nézeteinek német előzményeiről ír. Érdekes adaléknak minősíthetjük Jochen Klausz írását, aki a korabeli magyar színházi élethez fűz jegyzeteket, megfelelő német párhuzamok bemutatásával, Michael Niedermeier pedig, némiképp a magyarországi Árkádia-perhez kapcsolódva, e motívum nemzetközi hátterét vázolja fel. Figyelmet érdemel Iby András tanulmánya, aki eddig ismeretlen irodalmi kísérletekre bukkant a Csokonai barátai között említhető Sárközy István hagyatékában, s művelődéstörténeti szempontból mondható fontosnak Szabó János tanulmánya, amelyben a híres (sokáig Goethe elnöksége alatt működő) néai ásványtani társaság magyar tagjairól esik szó, közöttük meglepően sok a kor magyar irodalmi életében is szerepet játszó egyéniség. A kötetet a folyóiratok bibliográfiai feldolgozása kerekíti le, mégpedig ama szerzők gyűjtése eredményeként, akik tanulmányt is írtak e témákból a kötetbe.

A további kutatások számára ez a kiadvány felettebb hasznos kiindulásul szolgálhat.

Weber Antal

Ködöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada. Bp., 1986. Tankönyvkiadó. 377 l.

A főcímnél a könyv alcíme hívebben tükrözi a mű tartalmát. Ezt annak a kifejezésére kaphatta, hogy bár a kezdetektől 1959-ig Sárospatak mintegy 8000 tanítót adott az országnak, iskolájában évszázadokon át nem volt külön intézményes tanítói képzés, és amikor a szakképzés 1857-ben megindult, az, szinte a legújabb időkig (1959-ig) középfokú szinten folyt.

A pataki iskolában kezdettől fogva az oktatás egyszerre szolgálta a tanulást és a tanítást. Az a szokás, hogy a nagydiákok, a jobb tanulók természetesen segítettek, oktatták a kisebbeket, jártasságot szerzett nekik a tanításban. Ezt a tanítási gyakorlatot folytatták, amikor tanulmányaikat befejezve vagy azt megszakítva iskolamestereként tanítottak a kollégium partikuláiban és számtalan más vidéki iskolában. Az esetek nagy részében ez a tanítói munka csak közbeeső állomás volt, átmenet, hogy itthoni vagy külső országokban történő továbbtanulásukhoz a szükséges anyagiakat megszerezzék, vagy lelkesítő álláshoz jussanak. Az egész életet betöltő tanítósodás nem volt életcélja a kollégium növendékeinek. Csak ritkán történt meg, hogy valaki megmaradt a tanítói pályán, és még a külső akadémiákat megjáró tanárok is kevés kivétellel a lelkesítő pályánál kötöttek ki.

Évszázadokon át nem volt igény arra, hogy a tanító valamilyen speciális pedagógiai, módszertani előképzettséget nyerjen. A tanítóképzést nem választották el a lelkészképzéstől. A tanítóképzés az általános műveléssel, oktatással-neveléssel együtt valósult meg, és az a felfogás érvényesült, hogy a teológiai képzettség tetőzi be az általános műveltséget.

A tanítóképzés országos (állami) megszervezése a *Ratio educationis*szal történt. A létrehozott normaiskolákban az általános műveltségen kívül a növendékek módszertani ismereteket is elsajátítottak. A *Ratio educationist* azonban a protestánsok nem fogadták el.

A tanítóképzés szempontjából változásokat Sárospatakon az 1790-es években figyelhetünk meg. Az 1796-ban bevezetett új tanrendszer új tantárgyak bevezetésével korszerűsítette, bővítette a tananyagot. Önálló tárgyként magyar nyelven ettől kezdve tanították a pedagógiát. A diákoknak a tanításra való elméleti felkészítését szolgálta Tóthpápai Mihály: *Gyermek-nevelésre vezető Út-mutatása* (A S. Pataki Helvetica Confessiot tartó Collegiumban Tanító Ifjúság számára – Kassa, 1795.). „Nagy érdeme volt, hogy megállapításait kellően indokolta, értelmezte, gondosan megmagyarázta. Felfogása korszerű, sok megállapítása, követelménye elméleti pedagógiánkban és gyakorlati nevelési tevékenységünkben ma is igaz, megszívlelendő, megvalósítandó.”

A tanítókat képző intézet felállításának tervével az 1840-es években kezdenek el behatóbban foglalkozni. A terv elkészítését 1843-ban az egyházkerületi közgyűlés a pataki iskolaszékre bízta.

1845-ben napvilágot lát Szeremlei Gábor *Nevelés-tana*. A szabadságharc elodázta a tervek megvalósítását, és csak az 1850-es évek közepén került sor az előmunkálatokra. A tanítóképző a kollégium új intézeti ágaként 1857. november 20-án nyílt meg, egyelőre kéthónapos tanfolyammal negyedéves és végzett teológusok, illetőleg már működő tanítók számára. Az intézmény három évre terjedő működési rendje 1858 elején vált valósággá. Az intézmény jelentőségét az is mutatja, hogy ebben az időben más tanítóképzők, az államiak is egy-két évesek voltak csupán.

Az 1868-as népiskolai törvény meghozatala után az egyházkerület vezetősége – részben az anyagi fedezet hiányában – úgy döntött, hogy megszünteti a felekezeti tanítóképzőt, átadja azt az államnak. Az 1869/70. tanévben állami intézményként indult meg a képzőben a munka, amely tartalmában azonos volt a többi állami képzővel, formájában, eljárásaiban, hatásában azonban sajátos pataki vonásokat is tartalmazott. 1882-ben a három osztályos képzést a négy, 1924-ben ezt az öt osztályos váltotta föl.

A tanítóképzőnek egyházi kézbe való visszadásáról már 1923-ban beszéltek, de az átadásra 1929 szeptemberében került sor. Ekkor a képző az egyházkerület iskolája lett a főiskola testvér-intézeteként, azzal közös kormányzó hatóság alatt, de tanügyileg és anyagilag attól függetlenül. Az intézmény fejlődésnek indult, a következő évek voltak az „aranykor” évei.

A második világháború évei visszavetették az iskolát, 1947-től kezdve pedig a képző sorvadásnak indult. Az 1948. évi államosítás a sárospataki gimnáziumot, líceum-tanítóképzőt továbbra is meghagyta a református egyház kezében. Minthogy azonban az általános iskolai pedagógusképzést főiskolákon kívánták megvalósítani, az 1948/49. tanévre a líceum első és a képző negyedik osztályába már nem történt felvétel. És mivel a képző fennmaradására nem volt remény, a tanári kar kérte az államhoz való átvételét, ami 1950. július 12-én történt meg.

Az államosítás nagy világnézeti változással és szervezeti átalakítással járt. A kezdeti évek minden régit leromboló törekvései után azonban néhány év múlva (1957-ben) újra érvényesülni kezdtek az intézményben a sajátos pataki hagyományok.

A középfokú tanítóképzés felett azonban elhaladt az idő. Annak magasabb szintre emelése 1959-ben kezdődött. Az ekkor létrehozott tíz felsőfokú tanítóképző intézet közül egy Sárospatakon kezdte meg működését.

Ködöböcz József a sárospataki iskolából több mint négy évszázad folyamán kikerült nyolcezer tanítógárda tanulmányi rendjét, oktató-nevelő munkájának alakulását vizsgálja könyvében. Minthogy a tanítóképzés több mint háromszáz esztendőn át a kollégium keretében, a kollégiumi képzéssel valósult meg, és ezt követőleg is szinte a kollégium egyik intézeti ágaként folyt, a kérdés vizsgálatát nem lehetett elválasztania a kollégium történetétől. Így munkája a sárospataki tanítóképzést a kollégium történetének keretében tárja elénk, könyve jórésben a kollégium története. Vonatkozik ez elsősorban az 1857 előtti időkre, de valójában az 1869-ig terjedőre is. Az ezt követő korszakok (1869–1929, 1929–1950, 1950–1959) vizsgálatában csaknem ugyanazoknak a kérdéseknek a taglalását adja, ami kissé szematikus, gépiesé teszi eljárását. Elismerésre méltó, hogy hitelesen számol be (többek között) a cserkészcsapat munkájáról, a két világháborúnak az iskola életére gyakorolt hatásáról, a trianoni békéről, a Felvidék, az erdélyi részek visszacsatolásáról, a felszabadulás utáni, a MINSz és az intézeti Diákszövetség közt támadt surlódásokról, a könyvtár állományának tudatos tönkretévéséről stb.. Nem lebecsülendő érdeme, hogy mindenről olvasmányosan ír.

Varga Imre

Fülöp László: **Realizmus és korszerűség.** 20. századi regényírók. Bp., 1987. Tankönyvkiadó. 320 l. (Műelemzések kiskönyvtára)

Hat regényelemzés és egy pályakép kapott helyet Fülöp László könyvében. Kaffka Margit regényírói portréját a *Színék és évek*, a *Pacsirta*, a *Halálfiú*, a *Boldogult úrfikoromban*, az *Egy ember élete* és az *Iszony* elemzése követi. A műveknek kisebb könyvtárnyi szakirodalmuk van, újat bizony nem könnyű mondani róluk. A korábbi tudományos eredmények iránti tisztelet és ugyanakkor az újragondolás makacssága kell ahhoz, hogy csak morzsányit is sikerüljön hozzátenni az eddigiekhez. Rendkívül rokonszenves Fülöp tudósi magatartása, amikor bevezető soraiiban így vagy ehhez hasonlóan jelzi a vállalt feladatát: „Ezek a jegyzetek messze vannak a teljesség igényétől, inkább csak néhány részlet élesebb megvilágítására törekсенek.” Vagy: „Ebben a dolgozatban az előttünk járó elemzők nyomába

szegődve pusztán néhány lehetségesnek tetsző szempont egészen vázlatos előadására szorítkozzunk.”

Fülöp László figyelme mindegyik esetben a regényepikai modernség felé fordul. Itt ugyan a forma merész lazítására aligha talál olyan példát, mint a műfaj nagy „szörnyetegeimél”. De nem is az a célja, hogy szüntelenül a nyugat-európai típusú modernsége hivatkozzon, s ennek bővületében marasztalja el a magyar regényt. Kaffka Margitot is a kezdeményezők között látja, s a *Színék és évek*et az impresszionista regény paradigmájaként értelmezi. E regényminta kiemelkedő értékét azonban nemcsak az impresszionista szemléleti és stílusformákban, hanem a narráció újdonságában, az analitikus-lélektani személyiségrajzban, az emlékezőtechnikában, a belső idő hangsúlyos szerepében fedezi föl. Az emlékezőt a regénystruktúra talán legfontosabb elemének tartja. A föltámasztható emléképek új módszert jelentenek, az anyag egyéni és modern elrendezésének lehetőségét alkotják. Az öt Kaffka-regényben ötféle modellt lát Fülöp László. A *Színék és évek* impresszionizmusa mellett a *Mária évei* „a lélekábrázoló szándékú jellemregény”, s az *Állomások*ban az előbbieket a dokumentáló funkcióval és korfestő igénnyel egészülnek ki. A *Hangyaboly* realista kisregény, a *Két nyár* visszatérés a XIX. századi realizmus-hoz. Az életmű egyenetlenségét, a modern törekvések felemáságát nem titkolja a szerző, de nem utánozza a regényirodalmunkat vizsgáló tanulmányok „hiányjegyzék”-módszerét, s cáfolja, hogy a magyar regény en bloc „küzdalem az epikával”. Igaz, hogy Krúdy például – Fülöp is fontosnak tartja ezt a különbségtételt – radikálisabban változtatott a hagyományos regényformán.

Kosztolányi *Pacsirtájában* Fülöp László nem egyszerűen a lélektaniségra figyelmeztet, szerinte a korfestő igény bölcselettel, létélményi tartalommal párosul. Így a szociologikum is ontologikumba ágyazott. Pacsirta sorsa épp azért válthatott a kiszolgáltatottság metaforájává, hogy „mélyebb értelemben nincs helye az életben, egész életében idegen”. Fülöp a művészi gondról sem feledkezik meg. Arról, hogy itt a szürke, unalmas életanyagból kellett megformálni az emberi lét nagy kérdéseit faggató regényt.

A *lírikus nagyregénye* című tanulmányában a *Halálfiú*, Babits eme sokat vitatott regénye elemzésére vállalkozott a szerző. Itt a recepció, a különféle értelmezések ismertetése is tanulságos lehet. Szabó Dezső gyilkos pamfletjétől

a klasszikus műnek kijáró tiszteletig sokféle értékelésre akad példa. Jellegzetes magyar regény a *Halálfiúk*, „csakis a magyar világ történeti metaszetének áttekintésére van beállítva a szemlélet-rendszer”. Fülöp találó megfogalmazása szerint nem érezzük itt „az experimentáló nyugtalanságot”, s az epikai főmű formarendje úgy alakult, „mintha a regényírói időszámítás megállt volna a századvég tájékán”. Am a polifonikus közlés-mód, a nem szokványos narráció, „az ironikus szenírozás és reflektálás”, letűnt regénytörténeti korszakok parodizálása, azok pantanjainak megformálása mind-mind a tradíciótól való elmozdulásra vall.

A *Boldogult úrfikoromban* című Krúdy-regényt az anekdotizmus modernizált változataként fogja föl. Ez a mű „egyetlen óriás-anekdota”, s ez a megközelítés abban az értelemben is igaz, hogy Krúdy ugyanúgy részletekből építkezik, mint ez az oly gyakran lenézett műfaj. Különösen izgalmas az eseménytelenség, cselekményhiány összefüggése az epikai modernséggel. Krúdy a magyar prózában úttörő módon elsőként tudatosítja a maga gyakorlatában, hogy cselekmény nemcsak események láncolata lehet, cselekmény lehet bármi: egy hangulat, egy gondolat, egy érzelem. Mivel a hősök érvényes cselekedetekben nem tudják megfogalmazni önmagukat, jönnek a pót-cselekvések, „a gasztronómiai ceremóniák” és egyébek.

Kassák önéletírását, az *Egy ember életét* a korábbi elemzések „axiológiai alaptételeit” „kiegészítő és esetenként polemizáló, nyomatékosító és árnyaló szándékú műelemzésre törekedve” közelítette meg. Fülöp figyel föl arra, hogy a mű az ugyanazt az életanyagot feldolgozó, polifonikus, vérbeli kísérletező avantgarde poémához (*A ló meghal, a madarak kivepülnek*) hasonlítva szinte tündetően „nem kreatív, s nem imaginatív művelet”. (Maga Kassák nem tartotta művészetnek önéletrajzi regényét: „én csak az élcet reflexét akarom adni.”) A mű tehát föltűnően eszköztelen és letisztult, valóban „távol az avantgarde-től”. Fülöp szerint az *Egy ember élete* nem a lezáró, epilógus szerepű önéletrajzi regényekkel tart rokonságot. Inkább életmetszetet emel ki ez a „menet közben” és nem a pálya végén született mű. Külső és belső történet arányát illetően korrigálja például Bori Imre álláspontját. A lélekrajz szerepe ugyan tagadhatatlan, de az epikai tartalomra, a korrajz jellegű életanyagra a korábbinál jobban kell figyelni.

Németh László *Iszonyáról* még 1974-ben készítette el Fülöp László az elemzést. Azóta – Grezsa Ferencről Kulcsár Szabó Ernőig – sokféle értelmezést ismerhettünk meg. Fülöp László legfontosabb megállapításai azonban változatlanul helytállóak. Az iszonymotívum például nem egyszerűen szexuálpatológiai eredetű, de nem is társadalmi: „inkább alkati-karakterológiai, mélypszichológiai, valósággal archaikus és lét-filozófiai” jellegű. A regénybeli emlékezhelyzetet vizsgálva fontos fölfedezése Fülöp Lászlónak, hogy itt a hangulati-asszociatív, átértékelő mozzanatok nem jutnak szóhoz. (Korábban a *Gyász* emlékidéző és álomjelenetei épp ezt a spontán, szubjektív mozgást illusztrálhatták. Az elfojtott ösztönök az álmokban, a házasság önkényes átértékelése az emlékidézésben ragadható meg.) Az *Iszonyban* minél tisztábban akar látni a hősnő, az átszínező emlékezésnek itt nincs szerepe.

Fülöp László írásaiban az epikai művek elemzési szempontjainak gazdagsága, a regények különféle rétegeinek pontos, megbízható föltérképezése példaadó. Kár, hogy Németh László-tanulmányai közül nem került a kötetbe *A regényíró személyessége* (Tiszatáj, 1976. 5. sz.) és a *Németh László realizmuselve* (Tiszatáj, 1980. 7. sz.). A *Realizmus és korszerűség* mindenképpen gazdagítja a prózaelemzésben mindmáig a lírával szemben alulmaradó szakirodalmat.

Olasz Sándor

Tevan Andor levelesládájából. Közreadja: Voit Krisztina. Bp., 1988. Gondolat. 449 l.

Hadd kezdjem kérdéssel: mire való ez a levélgyűjtemény? Nem azért fogalmazok ilyen élesen, mert a kiadványértelmét kívánom kétségbe vonni; csak arra szeretnék választ keresni, hogy az így egymás mellé helyezett dokumentumoknak ki látja hasznát, azaz miféle kutatásoknak kínálhat forrásanyagot ez a könyv. A kötetet összeállító és gondozó Voit Krisztina az „Egy könyvkiadó portréjához” című bevezetésében erre feleletet ad: „A válogatásnál elsősorban arra törekedtünk, hogy minél szélesebben rajzolódjék ki Tevan különleges helye és szerepe a magyar kultúrtörténetben – az ismert nyomdászattörténeti megközelítéseken túl. Másrészt az irodalomtörténet-írás számára kívántunk hasznos részadatokkal szolgálni néhány pályaképen belül egy-egy mű – kötet –

születésének körülményeihez (...).” (14–15.) Ennek a szándéknak kétségtelenül megfelel a gyűjtemény. Ám fontos azt is hangsúlyozni, hogy az itt közölt levelek önmagukban, egyenként szinte teljesen érdektelenek lennének. Pontosabban: a Voit Krisztina által is sugallt mikrofilológiai jelentőségükön túl alig hordoznak olyan információt, amelyet az irodalomtörténetírás mint esztétikai reflexiót, korizlésre vonatkozó adatot hasznosíthatna. Voit nyilván számolt ezzel a ténnyel. Tudatosan vállalt anyagközlési módszere, a levélváltások folyamatának érzékeltetése ezért is volt helyes választás: így valóban hozzájuthatunk néhány érdekes adalékhoz, amelyek sokkal inkább Tevanról, mint a neki leveleket fogalmazó személyiségekről lehetnek relevánsak.

S éppen Voit megoldása nyomán az is érdekelhetővé válik: a dokumentumok hogyan nőnek az egyébként informatív, tömör bevezető tanulmány fölé. Merthogy a levelek – szabatosabban: az egyes személyekkel való kapcsolatot tükröző levélváltások – nem olyan emberi kapcsolatokat érzékeltetnek, amilyennek Voit interpretációjában láttatni akarja. Néhány helyen ki is mondja (7. skk), de impliciten végig ott húzódik előszavában: a levélgyűjtemény révén Tevant mint az írók barátját kívánja bemutatni. Ám az általa közölt levelek szinte kivétel nélkül üzleti levelek: a legyakoribb téma a könyvkiadás, pénzkérdés, tiszteletpéldányok sürgetése. Ezek közé csak olykor ékelődik be néhány, többnyire semmitmondó szó családról, egészségről. Megdöbbentően laza kapcsolatra utal például, amikor 1929-ben Tabéry Géza „a kis baba” hogyléte felől érdeklődik, s Tevan válaszleveléből kitérnek, hogy elsőszülött fia akkor éppen 13 éves (333–335.). Ez akkor sem tekinthető baráti kapcsolatnak, ha itt az elválasztó trianoni határt is figyelembe vesszük. Ám a *baráti* jelző nem érvényes a Karinthyval vagy Kosztolányival való levélváltásra sem (66–97., illetve 131–201.), pedig ezek a legbőségesebben dokumentált anyagrészek közé tartoznak. Persze nem Voit vélte úgy először, hogy Tevan „a költők barátja”. Nem beszélve most az állítást kifejezetten címbe emelő emlékkönyvről (Baróti Dezső–Szántó Tibor: *Költők barátja. Tevan Andor emlékére*. Budapest, Magyar Helikon, 1979), Szij Rezső huszonöt évvel ezelőtt már így írt: „A Kosztolányival, Karinthyval, Krúdy Gyulával való ismeretsége csakhamar mély ragaszkodássá és kölcsönös barátsággá fejlődik s tart mindaddig, amíg a szereplők valamelyike

ki nem dől a sorból. Az említett barátság a kölcsönös megértés következménye (...).” (*Tevan Andor kiadói munkássága*. Különnyomat a Körös Népe IV. számából. 1963. 129–189. – Az idézet: 130–131.) A közölt levelek azonban lehetővé teszik, hogy e kapcsolatokat sokkal inkább korrekt, egymás tiszteletén alapuló, az üzleti érdeken kicsit valóban túlmutatató viszonynak lássuk csupán. A válogatás remekül érzékelteti, hogy Tevan sem melegegett föl általában senki iránt. Éppen az a föltűnő, hogy van egy ember, akivel tegeződik (Major Henrikkel, 390–396.), s egy másik, akit „Kedves barátom!” megszólítással illet (Divéky Józsefet, 347–385.); jellemző módon mindketten grafikusok.

A könyvkiadó és az írók kapcsolatának jellemzésére kiemelt mozzanatokat szerencsére nem kell önmagukban megítélnünk. Kitérő összevetést kínál Kner Imre levelezése (*A könyv mestere. Kner Imre levelezése korának költőivel, íróival, művészeivel, tudosaival*. Válogatta és szerkesztette Szántó Tibor. Bevezető: Ortutay Gyula. Bp., Magyar Helikon, 1969). Nemcsak azonos törekvései, hanem még Gyoma és Békéscsaba földrajzi közelsége okán is szinte azonos volt helyzete Tevanéval. Éppen ezért szembeötlőek a különbségek kettejük levelei között. Nem hanyagolható el az a látszólag semmitmondó tény, hogy Tevan röviden írt, különösen Kner kimerítően részletes, gondolatgazdag beszámolóhoz képest. Tevant szemmel láthatóan nem fűtötte az, amit Kner így fogalmazott meg Szabó Lőrincnek: „Itt annyira elszigetelten élek, hogy a levelezés az egyetlen kapocs köztem és a világ, illetve azok az emberek között, akikhez fűz egyáltalán valami.” (I. m. 93.) Ennél azonban lényegesebb Kner és a vele levelező írók érzelmi kapcsolata: ha valaki annyira képes kitárulkozni, gondjait megosztani valakivel, ahogyan ezt Kner tette, s ahogyan ezt viszonzták levelezőtársai, akkor joggal beszélhetünk barátságról. Csakhogy Tevan Andor esetében erről nincs szó. Sőt, szinte kínos olvasni, hogy mennyire azonos módon próbálnak meg pénzt kicsikarni Tevanból az írók. Egymástól függetlenül, de szinte azonos módon érvelnek, legyen szó akár Kosztolányiról, Nagy Lajosról vagy Szép Ernőről: a főként kézirattal pályázók csúcsa, a könyvkereskedők szerint mindenki a megjelent könyvet keresi, a siker óriási stb. (lásd például: 135., 154–155., 258–259., 307.).

Noha a levelek erősen szűk tematikája a különböző értelmezések lehetőségét is behatárolja,

számos további tanulsága is van a közölt anyag-
nak. Csak egy apróságot emelek ki: meglepő
a mai nyomdai viszonyok ismeretében, hogy mi-
lyen rövid átfutási idővel számolt Tevan: például
egy szeptember 15-én kelt levelében kéri Koszto-
lányitól a Modern költők kéziratát, mert a köte-
tet a karácsonyi könyvpiacra szeretné „kihozni”
(176.). Voit erre éppúgy nem utalt előszavában,
mint ahogy számos egyéb izgalmas adatra sem.
Méltányolandó szerénysége és arányérzéke a do-
kumentumokat helyezte az előtérbe, s lehetővé
tette a kötet igazi forráskiadványként való hasz-
nátát, a maga számára csak a legfontosabb el-
igazító információk közlését tartva fenn. S ezt
az elismerést az sem módosítja jelentősen, hogy
filológiai gondossága néhány helyen nem kifogás-
talan. Nem adott magyarázatot például arra,
miért közölt két olyan, kézírásról készült fakszi-
milét, amelyet egyébként nem tartalmaz a gyűjte-
mény (11., illetve 58.), ha már a többi reproduk-
ció a nyomtatott szövegből visszakereshető. Nem
tűnik kielégítőnek az „Idegen szavak és kifejezé-
sek” című szöszedet sem (439.): több, a szöve-
gekben gyakran szereplő nyomdászati terminus
hiányzik. A levelekhez fűzött jegyzetek többsége
jól segíti a megértést, néhol azonban hiányzik
az eligazítás: így a Szini Gyulával folytatott levél-
váltás (311–313.) vagy Major Henrik esetében
(394–396.). Nem ártott volna legalább egy válo-
gatott bibliográfia a Tevan Nyomda- és Kiadó-
vállalat történetét vagy Tevan Andor életét fel-
dolgozó publikációkból. Hiszen ez a kiadvány
a rendelkezésre álló anyag természetéből, no meg
a válogatás szempontjaiból következően még
arra sem képes, hogy összefüggő nyomdatörté-
tet rajzoljon föl. Mint ahogy nem bontakozik ki
belőle Tevan egyénisége sem: többnyire üzlet-
emberi minőségében írott levelei nem teszik alak-
ját élővé. Persze ettől még ez a kiadvány igen
értékes adalék akár e két utóbbi témához is.

Szilágyi Márton

**Vörös Imre: Fejezetek XVIII. századi francia-
magyar fordításirodalmunk történetéből.** Bp.,
1987. Akadémiai K. 197 l. (Modern Filológiai
Füzetek, 41.)

Vörös Imre a XVIII. századi francia és magyar
irodalomnak egyaránt kiváló értője, legfontosabb
tudományos eredményei e két kultúra eszmei és
irodalmi találkozási pontjait tárják fel és értéke-

lik, mint azt tanulmányai és az 1987-ben meg-
jelent francia nyelvű, utószóval kísért kézirat-
kiadása (*Lettre à Mr de Voltaire ou Plaine d'un
Hongrois*) is tanúsítják. Most megjelent könyve
a XVIII. század középső évtizedeinek fordítás-
irodalmát mutatja be, egy olyan korszakét, amely
nem büszkélkedhet eredeti remekművekkel a ma-
gyar irodalomban, de amelyben íróink megpró-
bálnak az európai kultúra adaptálásával felzárkóz-
ni ahhoz; azt tárja fel, hogyan változik a magyar
fordítók vilásképe, hogyan módosulnak a francia
művek által képviselt eszmék a fordított művek-
ben. Az eszmetörténeti kérdést az eredeti művet
író és a fordító egyéni meghatározottsága (vallási
meggyőződése, társadalmi hovatartozása, egyéni
ismeretei) oldaláról közelíti meg, majd az eredeti
és a fordított mű összevetésében stilisztikai mód-
szerekkel elemzi a mondat szerkezetet, a képalkotás
és a tudományos terminológia sajátosságait, nem
feledkezve meg annak értékeléséről, hogy az
adaptálás során megváltozott eszmei tartalom és
a fordító által választott eltérő formai megoldás
összhangba került-e. Elemző munkája nagyjából
kronológiát követve a kegyességi és teológiai,
történeti, ismeretterjesztő, politikai-moralizáló
irodalomra, valamint a szorosabban vett szép-
irodalmi művekre terjed ki, utóbbin belül a költé-
szetre, drámára, mesére, valamint a Báróczi Sán-
dornak szentelt utolsó fejezetben, a „román”,
azaz regény-, illetve novellafordításokra.

A kismonográfia szerzője a francia művek
repcióját a befogadó irodalom szempontjából
vizsgálja, igen helyesen, tehát a fordításoknak
a magyar irodalomban, műfordítás-történetben,
eszmetörténetben és stílustörténetben betöltött
szerepét értékeli. Elemzése alapján nemcsak azt
tudja pontosan leszűrni, hogy a bemutatott for-
dítások milyen szerepet tölthettek be a kibontako-
zó magyar felvilágosodás előtörténetében, hanem
a magyar fordítóknak az eredetitől sajátosan el-
térő világszemléletét, az 1770-es éveket megelőző
legfontosabb eszmetörténeti tendenciákat, fő
szándékokat is. A magyar fordítók a francia fel-
világosodásnak csak bizonyos gondolatait építik
be saját eszmerendszerükbe, különösen vallási és
politikai kérdések esetében; ugyanakkor egyértel-
műen törekednek a természettudományos mű-
veltség elterjesztésére és az anyanyelv gazdagít-
ására.

Vörös Imre tanulmányának szinte minden
pontján meggyőző, biztos kézzel és ítélőképessé-
gel válogat, elemző, értékeli. Vitatható viszont
az a kijelentése, amely szerint az általa vizsgált

korszakban „a francia irodalom történetében kialakult értékrend valóban igen kevésbé vagy egyáltalán nem érvényesült Magyarországon”. A kismonográfiában szereplő művek nagy része *saját korában* hazájában, sőt Európában is sikernek nyelvek számított, így nemcsak Fénelon, Corneille, Voltaire vagy Marmontel művei, de Rollin „fizikája”, sőt még a *Florinda* is, akinek történetét – valószínűleg azonos forrásból – De Sade márki is feldolgozta egy novellában.

Kik voltak a fordítók, irodalmunkat, kultúránkat a francia példa nyomán megújítani, gazdagítani szándékozó, vagy egyszerűen a francia eredeti alapján saját gondolataikat előadó írók? Nem elsőrangú íróink, de irodalmi-kulturális életünk jelentős egyéniségei, mint Teleki Ádám, Haller László, Faludi Ferenc, Orczy Lőrinc, Lázár János, Benyák Bernát, Szőnyi Benjámin, vagy a szorgalmas fordító Zechenter Antal. Kevésbé ismertek is vannak köztük, elsősorban a kegyességi és teológiai irodalom fordítói: Maróthi György, Domokos Márton, Hatvani István, Szilágyi Sámuel, Zágonyi Aranka György, Bodoki József, Károlyi Ferenc, vagy a mesefordító Kónyi János és Németh Antal. Vörös Imre nem zárja ki vizsgálódásaiból a kéziratban maradt, vagy névtelenül talált fordításokat sem. Az iskoladramákról írt fejezet, amelyben Molière-adaptációkat mutat be, módot ad a szerzőnek, hogy rövid kultúrtörténeti ismertetésbe ágyazza be egyébként szövegcentrikus elemzését, megmutatva, miként állítják Molière szövegét a magyar tanintézetek pedagógiai céljainak szolgálataiba, vagy hogyan válik az eredeti magyarul parlagiassá, vaskossá. A fordítók motivációi is fontosak: egy alkotásra serkentő körhöz tartoztak, mint a debreceni „iskola” tagjai, vagy kedvtelésből fordítottak „egyéb dolgai(k)tól való üres órái(k)ban”, mint Teleki Ádám, nemzetük javára, vagy protestáns hitük, a tolerancia védelmében.

A kismonográfia legszebb, legérdekesebb fejezetei Fénelon *Télémaque*-ja magyar fordításának stilisztikai elemzése, a mesefordítások összevetései és a francia eredetű költői munkáknak szentelt rész, amelyben Lázár János *Florindá*ját és Orczy Lőrinc költészetének egy egész korszakát ismerhetjük meg a francia fordításokon keresztül. Teleki Ádám *Cid*-fordításának bemutatása lehetőséget ad a szerzőnek, hogy megkülönböztessen a fordítók között egy konzervatívabb vonalat:

Haller–Teleki, és egy, az eszmei-művészi változásokra sokkal inkább hajlót Orczyét és Faludiét. Az utolsó fejezet hőse, Báróczi Sándor ezt az utóbbi vonalat folytatja.

Báróczi Sándor két fordítását jellemezve Vörös Imre szemléletesen tudja bemutatni egy írónál „két korszak stílusváltozásának vajdú-sait”. La Calprenède regényének nehézkes barokk retorikáját Báróczi hasonló stílusban adja elő, a fordítás érdeme mégis, hogy a *Kassandra* első szórakoztató regényünk. Marmontel *Erkölcsei* meséinek fordításában Báróczi tükrözni képes a felvilágosodás új eszméit, erkölcsi elvárásait, Marmontel szentimentalizmusát, de jellegzetes „szaggatott” stílusát, a francia felvilágosodás „style coupé”-ját is. Vörös két magyar Marmontel-fordítást, hasonlít össze, állításának igazolására: Kónyi Jánosét és Bárócziét, bemutatva ezzel azt az utat is, amit az általa vizsgált időszakban fordításirodalmunk megtett. Példája igen meggyőző: Marmontel: „Ah! vous ne les concevez pas, ces plaisirs qui nous attendaient. Si vous en aviez quelque idée! si vous saviez à quoi vous renoncez!”, Kónyi: „Ah! reánk szomjúhozva várakozó örömlünknek mivoltát még csak eszeddel sem érheted-fel. Gondolnád-e’ hogy melly drága szerentsédnek lennél ellen-mondója!” Báróczi: „Ah magad nemis gondolhatod minémü gyönyörűségek vártnak bennünket. Ha képzelnéd! ha tudnád, miről mondasz le!”

Penke Olga

Wéber Antal: Toldy Ferenc. Bp., 1986. Akadémiai K. 188 l. (A múlt magyar tudósai)

A múlt magyar tudósai sorozatban Wéber Antal „a magyar irodalomtörténet-írás atyjának” (ennél a közhelyre porosodó megtisztelő címnél nem sokkal több maradt meg a hálás utókor emlékezetében a szóban forgó tudós férfiúról) Toldy (Schedel) Ferencnek írta meg rövid életés pályarajzát.

Az életrajzi adatok korrekt összerendezésén túl elsősorban az irodalomtörténész és kritikus személyiségét bontja ki a fukar ön- és kortársi vallomások alapján. Azét a német származású, polihisztor értelmiségiét, aki franciás műveltséget, nyelvtudást kapva otthonról, utazásai során begyűjtött tudatos ismereteivel, széles körű

olvasottságával a hagyományos latinos kultúrán nevelkedett kortársaival szemben az új (a romantikus) szellem képviselői közé tartozott.

A kismonográfia szerzője az ismertebb területeken kívül (*Auróra, Figyelmező, Athenaeum*) Toldy tevékenységének olyan produktumait is elemzi, amelyek eddig inkább csak az említés szintjén szerepeltek a szakirodalomban: a 81 kötetet kitevő szövegkiadásait. Toldy célja világos: az egész addigi magyar irodalomról, beleértve a kortársit is, akart rendszeres áttekintést és értékelést adni. Hamarosan rá kellett döbennie, hogy az alapmunkáknál kell kezdenie: a szövegek és a biográfiai adatok egybegyűjtésén. Ebbe a sorba illeszthető már az 1827–28-as *Handbuch der ungarischen Poesie* kétkötetes antológia is, amely azonban legalábbis nagyrészt a külföld számára készült (német nyelvű bevezető tanulmány, a Függelékben a kötet bizonyos költeményeinek német fordításai). Érdekes, hogy a monográfus a *Handbuchot* Toldy talán legjelentősebb vállalkozásának tartja, és Tóth Dezső is az akadémiai irodalomtörténetbe írt rövid Toldy-tanulmányában majdnem annyi terjedelmet szentel a *Handbuch* vizsgálatának, mint az irodalomtörténet négy szakmunkájának együttvéve (*A magyar nemzeti irodalom története – Ókor, Középkor, Kazinczy Ferenc és kora, A magyar nemzeti irodalom története – A legrégebb időkől a jelenkorig, A magyar költészet története – Az ősidőkől Kisfaludy Sándorig*).

A kismonográfiából is kiderül, hogy paradox módon „az irodalomtörténet-írás atyjának” épp a leginkább „irodalomtörténeti” munkáival nem foglalkoztak érdemben a kutatók, az utóbbi öt-

ven-hatvan évben meg kiváltképpen nem. Weber Antal felhívja a figyelmet a Toldy-féle történetírás néhány jellegzetes vonására: kizárólag nemzeti látószögből vizsgál (pedig fiatalkori stúdiumi nagyobb kitekintést is lehetővé tettek volna), vizsgálódásai körébe bevonja a történettudományt is; és így lehetőség nyílik a szellemi mozgalmak, politikai irányok elemzésére is, de nem ebben a legerősebb, hanem az írói portréban. Mindazonáltal a szerző ebben a könyvében – már csak a terjedelem és a műfaj szabta korlátok miatt is – nem végezhetette el ezt a munkát. Toldy művének feldolgozása nehéz feladat. Több oknál fogva is. Az irodalomtudomány akkori állapota okán még nem különülhetett el élesen egymástól az irodalomelmélet, az irodalomesztétika, a kritika, az irodalomtörténet, a tanulmány és az esszé. Toldy mindegyiket művelte, gyakran egyazon íráson belül is. Hatalmas munkabírással és erndícióval látott neki célja megvalósításának. Egyik-másik műve töredékes maradt, de még így is, egy nagy Toldy-monográfia megírásához járulékosnak kellene lenni a régi magyar irodalomban (és minthogy Toldy a magyar nyelv fejlődését is követi) és a magyar nyelvtörténetben egyaránt, a történettudományban nem kevésbé, továbbá a XVIII. és a XIX. századi magyar irodalom összes, kicsit is értéket felmutató szerzőjét úgy kellene ismerni, ahogy ő. Csak így lehetne megállapításait érdemben értékelni, időállóságukra, érvényességükre is eligazítást nyújtani. Ez pedig a mai, erősen specializálódott kutatási struktúrában szinte lehetetlen feladatnak látszik.

Ratzky Rita